

HÂSILA

Düşünce - Kültür- Sanat Dergisi

Konu: Ahlak

Yayın Yönetmeni: Enes ÇAPKU (Yayıncı ve İmtiyaz Sahibi)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Muhammet ATALAY

Editör: Ahmet ÇAPKU

Yayın Kurulu:

Ahmet ÇAPKU

Muhammet ATALAY

Melih AYDEMİR

Ayşenur GERÇİK

Kübra ÖZDEN

Büşra KARATAŞ

Kerime Firdevs EFE

Büşra Nur EVMEK

Sayı: 8, Temmuz 2024 / ISSN: 2822-3098

www.hasiladergi.com

İÇİNDEKİLER

Makaleler:

Kerime Firdevs EFE- Kur'an - Hadis Çerçevesinde Ahlak ile Anlaşılan Nedir?	3
Tuğçe YEMİŞLİ - Hz. Peygamber'in Kendine Karşı Tutumu	6
Fatma Zehra PATTABANOĞLU - Ahlâk Varlığı Olarak İnsan	8
Halide YENEN – Ahlak Teorilere Sığar mı?	10
Ahmet ÇAPKU - İlim ile Ahlak Arasında Bağ Var mı ?	12
Barış AYTEKİN - İktisat Teorisi: Ahlak ve İsrâf Boyutu	15
Büşra KARATAŞ - İş Ahlakı ile Anlaşılan Nedir?.....	18
Rukiye KAYA - Çevre Ahlakı.....	21
Fatma TİRYAKİ - Tıp ve Etik Kavramı Üzerine (Tıptan Ahlaka Giden Yolu Aramak).....	27

Mütenevvia:

Büşra KARATAŞ - Temel İnsanî Haklar Açısından İslam Hukuku Ne Söyler?	32
Halide YENEN - Kendime Mektuplar- 6	35

Kur'an - Hadis Çerçevesinde Ahlak ile Anlaşılan Nedir?

İnsanlar var olduğundan beri ahlâk konusu dinler arasında geniş yankı uyandırmıştır. Bu yazımızda İslam kaynaklarından Kur'an ve Hadis çerçevesinde ahlak ile anlaşılanın neliği hususuna değineceğiz. Evvela ahlak, Arapça'da "tabiat, huy, seciye" anlamına gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüğe göre "halk" kelimesi insanın fiziki yapısı için kullanılırken, "hulk" ise insanın manevi yapısı için kullanılmaktadır. İslam kaynaklarında, özellikle hadislerde, hulk ve ahlâk kelimeleri sıklıkla iyi ve kötü huyları, özellikle de fazilet ve reziletleri ifade etmek için kullanılır; ve erdemli davranışlar "hüsnü'l-huluk, mehâsinü'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde" kavramları ile; kötü alışkanlıklar ve kötü davranışlar ise "sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie" vb. terimlerle karşılanır. Ahlâkın yanı sıra yemek yeme, sohbet etme, seyahat etme gibi günlük hayatın çeşitli alanlarındaki davranış ve görgü kurallarını ele alıp bu alanlardaki takdire değer davranış biçimlerine, tavsiyelere ve görgü kurallarına edep de denir.¹

Câhiliye çağında ahlak; iyilik, doğruluk gibi ahlaki içerikli kavramların yanı sıra yiğitlik, kerem, seha, vefa gibi çeşitli kavramlar ve bunların zıt anlamlarını ifade etmek için de yaygın olarak kullanılır. Ancak, son derece evrensel bir ahlak anlayışını ifade etmekten uzak olan bu fikirlerin tümü dünyevi ve kabileci bir yapıdadır. Cahiliye Arapları ahirete inanmadıkları için hayatın amacının bu dünyadan yararlanmak olduğuna inanırlardı. Dönemlerinin şiir temaları kadın, aşk, şarap ve kabile savaşları olup anlattıkları, cahiliye döneminin hedonistik ahlakıdır. Cahiliye dönemindeki tüm güzel ahlakların arkasında, kişisel veya kabilesel gurur, şeref, gazap, hamiyet, şöhret kazanmak, soylular tarafından saygı görmek, cömertlik ve yiğitlik gibi kişisel veya kabile duygularının tatmin edilmesi, insanlarda hem korku, hem de hayranlık hissi uyandırma arzusu vardır. İslam, yumuşaklık ve şefkat üzerine kuruludur, bu da kişinin öfke ve şiddetten, kabile ruhlarına karşı kendini dizginlemesi ve muhafaza etmesi anlamına gelir. Arap kabilelerinin derin ve anlamsız putperestliklerindeki yaşam tarzı, gelenek ve uygulamalarına dayalı bir toplumsal yapı oluşturmak, yüksek ahlaki standartların oluşmasının önündeki engellerdir.²

Ahlak, insanlara iyilik etmek, kötülükten kaçınmak için takip edilmesi gereken kuralları öğretir. İnsan hayatını tanzim edicidir. İç huzura ve rahata kavuşturur. Tavırlarımızı ve hareketlerimizi terbiye eder ve vicdani denge sağlar.³

İslam'da ahlak, Kur'an ve hadislerde geniş bir şekilde ele alınır. Ahlak, sadece dini ibadetlerle sınırlı değildir; aynı zamanda günlük yaşamın her yönünü kapsar. Müslümanlar, günlük hayatlarında Allah'a itaati ve peygamberin sünnetine, koyduğu ilkelere uymayı amaçlarlar. İslam'a göre ahlaki davranışlar, kişinin Allah'a yakınlığını artırır ve toplumda huzur ve barışın sağlanmasına katkıda bulunur. İslam'a göre ahlak, Allah'a itaati ve insanlar arasında adaleti içerir. Kuran'da sık sık iyilik yapma, doğruluk, sabır, cömertlik, merhamet ve adil davranma gibi erdemler vurgulanır. Örneğin, Kuran'da "Allah iyilik yapmayı ve adil davranmayı,

* KLU İlahiyat Lisans 2018 Mezunu. İZU Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans 2023 Mezunu.

¹ Mustafa Çağrı. "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989; 2: 1.

² Çağrı. "Ahlak", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989; 2: 1.

³ Veli Ertan, "İslam Ahlak Güzelliğinden İbarettir", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1967, 27.

yakınlara yardım etmeyi emreder."⁴ gibi ayetler bulunmaktadır. Kuran ve Hadisler, Müslümanlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda detaylı talimatlar sunar. Örneğin, Kuran'da "Kullarıma söyle, onlar için en iyisini söylesinler."⁵ şeklindeki ayetler, insanların birbirlerine karşı nazik olmalarını vurgular. Hadislerde, komşuluk, aile içi ilişkiler gibi konular üzerinde durulur. "Bunun yanında bir (birr), takvâ, hidâyet, sırât-ı müstakim, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi iyi ahlâklılık; ism, dalâl, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, israf, fisk, fücûr, hatîe, zulüm gibi kötü ahlâklılık ile yakın anlam ifade eden birçok terim vardır. Hadislerde ise bu terimlerin yanında ahlâk ve hulk kelimeleri de kullanılmıştır."⁶

Hadislerde, dürüstlük, sadakat, hoşgörü, sabır gibi erdemler sık sık vurgulanır ve Müslümanların bu erdemleri günlük hayatlarında uygulamaları teşvik edilir. Hz. Muhammed'in "Kimse, kendisi için istediğini başkası için istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz."⁷ gibi ifadeleri, başkalarına karşı empati ve iyi niyetin önemini vurgular. Peygamberimiz "ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim"⁸ diye buyurmuştur. "Ahlaken üstün olanınız, imanı en üstün olanınızdır" hadisi de yine İslâm'ın ahlâka verdiği değeri gözler önüne serer. Bununla birlikte "Düşünmek gibi tedbir, güzel ahlâk gibi kazanç yoktur"⁹ hadisi de fikir ve ahlâk üzerine dikkat çekicidir. Nihayet şu hadis de İslâm'da ahlâkın değerini belirleme açısından önemlidir. "İnsan, ibadeti az da olsa, ahlâkının güzelliği sayesinde ahirette şerefli yerlere ve büyük derecelere yükselir."¹⁰

Kur'an'da kötü ahlaka dair olarak şeytanın insanı güzel ahlakın zıddı olan kötülük ve çirkinliğe sevk ettiği ifade edilir.¹¹ Bunun dışında Kur'ân kötü arzuların esiri olan insanı "hevâsını tanrı edinen"¹² şeklinde tanıtmış, atalarını taklit edenleri ise "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; akıllarını kullanamazlar"¹³ ifadesiyle eleştirmiştir. Allah, "Şeytan içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve nefret sokmak ister"¹⁴ buyurur. Ayrıca Kur'an'da eski toplumların yıkılışlarında ahlâkî çözüme ve bozulmanın rol oynadığını haber veren ayetler yer alır. Fakat en nihayetinde sâlih kullarını yeryüzüne hâkim kılacağını bildirilir.¹⁵ Diğer yandan, iyiliğin getirdiği sevincin, kötülüğün oluşturduğu pişmanlık ve elemin Kur'an ve Sünnette yer aldığı görülür. Nitekim Hz. Muhammed, "Bir insan iyilik yaptığında sevinç, kötülük yaptığında üzüntü duyabiliyorsa artık o gerçekten mümindir"¹⁶ buyurmuştur.

İslâm'da ahlâkî vazifeler uhrevî müeyyideye bağlanmış,¹⁷ iyilere cennet vaat edilmiş, kötüler cehennemle tehdit edilmiştir. Buna ilaveten Kur'an ve Sünnette Allah'ı en yüksek

⁴ Nahl, 16/90

⁵ İsrâ , 17/53

⁶ Mustafa Çağrırcı. "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989; 2: 2.

⁷ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59

⁸ Muvatta, Husnü'l Halk, 8; Müsned, 2/381

⁹ İbn Mace, Zühd, 24

¹⁰ İbrahim Agah Çubukçu, "İslâm'da Ahlak Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1975, XX, 14.

¹¹ Bakara, 2/169.

¹² Furkân 25/43; Câsiye 45/23

¹³ Bakara 2/170-171

¹⁴ Mâide 5/91

¹⁵ Enbiyâ 21/105

¹⁶ Müsned, V, 251

¹⁷ Kasas 28/83-84; Tâhâ 20/15; Mü'min 40/17; Câsiye 45/27

derecede sevmek¹⁸, O'nun hoşnutluğuna lâıyk olmak ve O'ndan hoşnut olmak¹⁹ temel ahlâkî motif olarak gösterilmiş, doğru inanç ve temiz yaşayışın en yüksek gayesinin Allah rızası olduđu²⁰ vurgulanmıştır.”²¹ İslâm'ın öngördüğü bu ahlâkî terakkinin ulaşacağı son nokta, insanın gaye bakımından çıkar kaygılarını aşması, hatta cennet ümidi ve cehennem korkusunun da ötesinde bütün düşünce ve davranışlarını Allah'ın emrine ve rızasına uygun düşüp düşmeyeceğı açısından değerlendirmesidir.²² Bu son noktada İslâm ahlâkî pragmatik eğilimleri ortadan kaldırmakta ve bir ahlâk hüviyeti kazanmaktadır.²³

Kur'an'ın genelinde güzel ahlaka sahip kişilerde bulunması gereken özelliklere değinen Hucurat adlı bir sure mevcuttur. Bu sureye “ahlak” veya “adap” suresi de denir. Surede sıklıkla değinilen konular şu şekildedir; Allaha ve Resulüne itaat etmek, saygı ve hürmet göstermek, bilginin kaynağını ve doğruluğunu araştırmak, insanlarla alay etmemek ve onları küçük görmemek, insani ilişkilerde giybet, kusur arama ve kötü zannın yasaklanması.²⁴

Görüldüğü üzere İslam'a göre ahlak, içsel bir gelişim ve dışsal davranış biçimlerinin bütünleşmesini içerir. İçsel olarak, bir Müslüman, Allah'a karşı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma), şükür, sabır gibi erdemleri geliştirmeye çalışır. Dışsal olarak ise, doğruluk, adil davranış, cömertlik gibi ahlaki prensipleri günlük hayatında uygular. Bu çerçevede, İslam'a göre ahlak, hem Allah'a karşı sorumluluk hem de insanlar arasında adalet ve merhamet duygusuyla donatılmış olmayı içerir. İyilik, doğruluk, sabır gibi erdemlerin pratikte hayata geçirilmesi, Müslümanların ahlaki bir yaşam sürmelerine katkı sağlar.

Sonuç olarak, İslam'a göre ahlak, Müslümanların Allah'a itaati ve insanlar arasında adaleti sağlamak için gerekli olan erdemleri içerir. Kuran ve Hadisler, Müslümanlara ahlaki bir yaşam sürmeleri için rehberlik eder ve toplumda huzur ve barışın sağlanmasına katkıda bulunurlar. Aksi takdirde merhum Mehmet Akif'in *Safahat*'ında dediğı gibi levsıyyata saplanır çıkamayız:

Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkâkımız:
Çünkü izzet nerde, bir bak, neredir ahlâkımız.
Müslümanlık pâk sîretten ibâretken, yazık!
Öyle saplandık ki levsıyyâta: Hâlâ çıkmadık!.

...

Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;
Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.

¹⁸ Bakara 2/165

¹⁹ Mâide 5/119

²⁰ Tevbe 9/72; Hadîd 57/27

²¹ Mustafa Çağrııcı. “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989; 2: 2.

²² Hûd 11/112; Şûrâ 42/15; İnsân 76/8-9

²³ Mustafa Çağrııcı. “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989; 2: 3.

²⁴ Fatih Gündürü, “İman ve Ahlak Eğitimi Açısından Hucurat Suresi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2019, 2, 149-150.

Hz. Peygamber'in Kendine Karşı Tutumu

Hz. Peygamber (sav) tüm yaşantısıyla bizlere örnek bir insandır. Tebliğ üzere vazifelendirilen seçilmiş insan olmasına rağmen hayatında normal bir insan yaşantısını gözlemliyoruz. Hz. Peygamber'in gündelik yaşantısı, yeme-içmesi, uykusu ölçülü olmakla birlikte insanlara gösterdiği tavır ve kişisel özellikleri de dengeli ve ölçülüydü.

Her şeyde olduğu gibi zamanı da dengeli kullanan Resulullah (sav) bizlere bu konuda da örneklik teşkil etmektedir. Zira Hz. Peygamber'in torunları, babaları Hz. Ali (ra)'den naklederek anlatıyorlar: "...Hz. Peygamber (sav) zamanını üçe taksim ediyordu. Bir kısmını namaz kılmak ve Kur'an okumak gibi Allah Teala'ya ibadete ayırıyordu. İkinci kısmını da aile fertleriyle alakadar olmaya ayırıyordu; günlük ev işlerini yapıyor, ev ihtiyaçlarından kendisine düşenleri yerine getiriyordu. Üçüncü kısımda ise, istirahat buyuruyordu. Ancak istirahat zamanını da ikiye böler ve bunun bir kısmında ashabin ileri gelenlerini huzuruna kabul eder ve onlara gerekli bilgileri öğretir, onlar da huzurundan çıkınca öğrendiklerini ashabin bütününe öğretirlerdi." Buradan Hz. Peygamber(sav)'in günlük yaşamının nasıl geçtiği ve zamanını nasıl değerlendirdiğini anlıyoruz. Zamanının planlamasını yapar, ona göre yaşardı. Bir şeyi kaybetmeden, vaktinde kıymetini bilmiş ve bunu tavsiye etmiştir. Hadislerinde de sağlık ve boş zamanın nimetlerinden bahsetmiştir.

Resulullah'ın (sav) hayatını itidal üzere idame ettirmesi peygamberlik vazifesiyle doğrudan ilişkili değildir. Nitekim Efendimize peygamberlik vazifesi verilmeden önce de ölçülü bir hayat yaşadığını biliyoruz. Peygamberimiz (sav) gece gündüz ibadet eden insan olmasına rağmen ümmetine bu konuda da itidalli olmasını tavsiye etmiştir. Ashaptan üç kişi, Hz. Peygamber'in (sav) geçmiş ve gelecek günahlarının affedilmesine rağmen ibadetlerine bu kadar önem verdiğini görüp ibadetlerinde aşırılığa gitmişler. Bunu duyan Hz. Peygamber (sav) "Allah'tan en çok korkanınız ve yasaklarından en ziyade kaçınanınız benim. Fakat buna rağmen bazen oruç tutar, bazen tutmam; geceleri biraz namaz kılar biraz da uyurum ve evlenmiş bulunuyorum. İşte bu benim sünnetimdir, kim sünnetimi beğenmezse benden değildir"²⁵ buyurmuştur. Bir başka hadisinde de aynı konuya temas ederek "En hayırlı ibadet, az da olsa devamlı olandır"²⁶ buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in (sav) kıyafetleri sıradan kıyafetlerdir. Giyim konusunda dikkat ettiği ölçü; israftan sakınmak, giyinmeyi büyüklük ve gösteriş vesilesi yapmamak, içinde bulunduğu ortamın imkan ve şartlarına uygun biçimde giyinmektir. Peygamberimiz (sav), varlıklı kimsenin gurur ve gösterişten uzak kalarak kendisine verilen nimetlerin insanın üzerindeki belirtisinin Allah'ın hoşuna gideceğini ifade etmiştir. "Allah kulunun üzerinde nimetin görülmesinden hoşnutluk duyar"²⁷ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (sav), çok sade bir hayat sürmüştür. Gençliğinde Hz. Hatice (ra) ile evlendikten sonra da ticaretle uğraşmış varlıklı biri olmuş buna rağmen sade hayatını terk etmemiştir. Hz. Peygamber (sav) ne israf ederek cömertliği ne de cimrilik yaparak tutumluluğu zedelemiştir. Nimetin kıymetini bilmiş, daima şükretmiş, emeğe de üretime de büyük önem

²⁵ Buhari, Nikah, 1.

²⁶ Müslim, Müsafir'in, 218.

²⁷ Tirmizi, Edeb, 5.

vermiştir. Hz. Peygamber (sav) iş hayatında adil ve dürüst davranmış, sözünü daima yerine getirmiştir.

Hz. Peygamber (sav), yeme-içme konusunda da israftan sakınır, sofrası çok çeşitli yemeklerden oluşan zengin bir sofraya olmazdı. Sade bir hayatı benimsediği için sofrası da sade olmuştur. “Ademoğlu, karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter, yemek yediği zaman, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, üçte birini de nefes almaya ayırsın”²⁸ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (sav) sadece yeme-içmede, giyim kuşamda değil duygu ve davranışlar da dahil hayatın her alanında ölçülü davranmayı bizlere tavsiye etmiştir. İfrat ve tefrite kaçmadan hayatı itidal üzere yaşamak, dengede olmak önemlidir. Hz. Peygamber (sav) insan olarak yaşadığı hayatla ümmete en büyük örnektir. “Size iki şey bırakıyorum, onlara sınırsız sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmayacaksınız: Bunlar, Kur’an-ı Kerim ve Peygamberinin Sünnetidir”²⁹ buyurmuştur. O’nun yaşamı ve uyguladıkları hayatımıza yön vererek O’nun örneğinde yaşayan bir hayat modeli olmuştur.

²⁸ Tirmizi, Zühd, 47.

²⁹ Muvatta’, Kader, 3.

Ahlâk Varlığı Olarak İnsan

Varlığı, bilgisi, davranışları, evrendeki yeri, sınırları, amaçları ve diğer varlıklarla münasebetleri gibi birçok konuda “insan”, düşünce tarihinin ana konularından birisi olagelmıştır. Başka bir ifade ile tarihi süreç içinde evren ve varlığa dair sorgulamalar, bu soruların tam da merkezinde yer alan bilişsel varlığa yani insanın kendisine dönmüştür. Böylece düşünen, sorgulayan, paylaşan, bilen ve eyleyen varlık olarak insan evrendeki konumunu anlama çabasına girmiştir. Esasen insanın farklı varlık alanlarıyla ilgili bakış açısı ve bilinci, kendisini de nasıl anladığına dair ipuçları vermektedir. Bu bağlamda insan nedir? sorusuna verilecek cevapların biyoloji, tıp, psikoloji, sosyoloji, hukuk, doğa, metafizik, etik, siyaset, estetik, zihin, vs. çok geniş alanı kapsayan ilişkiler yumağı içinde çeşitlilik arz ettiği ve dolayısıyla farklı disiplinlerin, kendilerine özgü ilintilerine göre tanım yaptığı söylenebilir.

İnsan ‘nefs’e sahip olması bakımından canlı türünü, akla sahip olması bakımından da canlı türünün en üstün cinsini temsil etmektedir. Felsefe tarihinde insan, bedeniyle fiziğin; akli ve nefsiyle metafizik, epistemoloji, etik vb. alanların konusu olmuştur. Zamanla insan problemi sistemli bir şekilde ele alınarak felsefî antropoloji, insan felsefesi, kültür felsefesi, kültür antropolojisi gibi farklı disiplin adlarıyla incelenmeye başlamış ve insanı diğer varlıklardan ayıran en temel özelliğine dikkat çekilmiştir. En ayırıcı haslete yönelen tanım, insanı insan yapan özelliğe işaret etmek zorundadır. Bu açıdan “ahlâkîlik”, mümkün varlıklar içinde sadece insana özgü olduğu için ayırt edici nitelik olarak kabul edilmiştir.

Felsefi açıdan insan problemine eğildiğimizde bilmek, yapıp-etmek, değerlere sahip çıkmak, özgür olmak, iradeyle hareket etmek, adaletli olmak, tarihsel olmak, sevmek, çalışmak, eğitmek, eğilmek, devlet kurmak, inanmak, konuşmak, sanat üretmek ve biyopsişik bir yapıya sahip olmak gibi insan kavramının kurucu unsurlarının göz önünde bulundurulması gerekir. Buradaki temel hususların ahlâk alanıyla ilintili olduğu gözden kaçmamaktadır. Zira insan her şeyden önce ahlâkî bir varlıktır. Aliya İzzetbegoviç’in de dediği gibi “İnsan ahlâkî kurallara ait olmayan şeyler yapabilir ancak iyi ve kötünün olmadığı bir dünyaya ait olamaz yani ahlâkîlikten soyutlanamaz.” Üstelik ahlâksız olmak, insanî var oluşun gerçekleşmemesi anlamına gelir. Aslında düşünce sistemimizde insanın merkezde olmasının nedeni, dünyadaki bütün iyilik ve kötülüklerin insan odaklı olması ve çözümün de ancak bu merkezin iyileştirilmesi esasına dayandırılmasıdır. İnsan beden ve ruhtan meydana gelmiş olsa da, insanı insan yapan bedeni değil, ruhudur. Her iki varlık alanının birbiriyle ve diğer insanlarla olan iyi ilişkisi ahlâkın temel amaçlardandır. Nitekim beden ve ruh ilişkisinde esas alınan itidal konusu ahlâkî erdemlerin gerçekleştirilmesi ve yetkinliğe ulaşması noktasında önem arz etmektedir.

İnsanı bireysel ahlâk ya da toplumsal ahlâk üzerinden okumak ve anlamak muhtelif görüşleri çağrıştırmaktadır. Ancak insanın iyi olması için önce kendisini doğru yönetmesi gerektiğinin bilinmesi gerekmektedir. Kendisini yönetmede ilkeli ve ahlaklı olan insanın, toplumun iyiliği için de aynı doğrultuda olması beklenir. Buna fitrat, karakter, eğitim, aile, çevre gibi unsurları da eklemek gerekir. Doğru bilginin doğru eylem ve davranışa dönüşmesi ve sonrasında alışkanlık haline gelmesi akıl, irade, niyet ve sorumluluk gibi faktörlerin dahilıyla

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü.
f.zehrapattabanoglu@kastamonu.edu.tr

gerçekleşir. Bu unsurlar da insanın en temel özelliklerindedir ve bir fiilin ahlâkî olup olmadığının değerlendirilmesinde önemli rolleri vardır.

İslam düşüncesinde insanın yeryüzünde “Allah’ın halifesi” şeklinde sembolik temsili, kendisine verilen değeri göstermektedir. Ancak diğer taraftan kötülüklerin kaynağı olarak da görüldüğü için çift kutuplu bu varlığın iyileştirilmesine odaklanmak gerekmektedir. Zira beden fâni, ruh bâki kabul edilmektedir. Bedenle ruh arasındaki ilişki yöneten-yönetilen ilişkisi olduğu için ruhun menfaatleri bedeninkinden üstün olup, ruhun hastalıklarından kurtarılması bedenın yaralarından kurtarılmasından daha önemlidir. Ruh, karakteri temsil ettiği için onu iyileştirmek ruhun iyileştirilmesine bağlıdır. Ruhun iyileştirilmesi ise, iyi davranışları alışkanlık haline getirmek ve kötülüklerden kaçınma şeklinde gerçekleşir. Bu minvalde İslâm düşüncesinin ilim-amel bütünlüğü ilkesine tabi olarak, insanın düşünce ve fiillerindeki uyumu gerçekleştirmesi gerekir. Bu sebeple insanın niyetine, düşüncelerine, söylediklerine, duygularına, davranışlarına ve alışkanlıklarına dikkat etmesi gerekir. Doğru bilgi ve değer konusu Allah’ın emirleri, yasakları ve nasihatleri şeklinde anlaşıldığında kişinin bu minval üzere kendisini geliştirmesi beklenir. İşte bu hakikatin peşinde yolculuğuna devam eden kişi, ahlâkını iyileştirme hususunda kararlı ve sebatlı olduğunda insan olma vasfını güncel tutuyor demektir.

Vesselam.

Ahlak Teorilere Sığar mı?

Her birimiz yaşamımızın neredeyse tamamını kuşatan çeşitli ahlâkî değerleri benimseriz. Bu değerler doğrultusunda kendimizle, ailemizle, arkadaşlarımızla, meslektaşlarımızla ve diğer insanlarla ilişkilerimizi düzenleriz. Bizim onlara nasıl davranmamız, onların bize nasıl davranması gerektiğine ilişkin iyi, güzel ve doğru kabullerimizi bu ahlâkî değerler çerçevesinde belirlerken onları nereden elde ettiğimiz, onların iyi, güzel ve doğru olduğu sonucuna nasıl ulaştığımız konusunda düşünmeye gerek duymayız; çünkü onlar gündelik hayatın akışı içinde yaşamımıza girmiştir, hep bizimledir ve canlıdır. Örneğin hangi bitkilerin yenilebilir, hangi suyun içilebilir olduğuna, düğün, kutlama ve benzeri organizasyonları nasıl düzenlememiz gerektiğine, dünyanın ekvator hizasından hayali bir düzlemle ikiye bölündüğüne ve kuzey kutup bölgesinde bazı günler güneşin hiç batmadığına ilişkin doğru kabul ettiğimiz bilgilerimizi nasıl elde ettiysek, ahlâkî değerlerimizi de öyle elde etmişizdir; annemizden, babamızdan, sosyal çevremizden, öğretmenlerimizden. Demek ki, bizim için otorite kabul ettiğimiz kişilerden.

İyi, güzel ve doğru kabul ettiğimiz ahlâkî değerlerimiz üzerinde düşünmeye başladığımızda onların nihaî kaynağını sorgulamaya da başlarız. Anne babamız, öğretmenimiz, içinde yaşadığımız toplum, ya da onların ataları çeşitli davranış kalıplarını iyi veya kötü nitelendikleri için mi onlar ahlâkî bir değer ifade etmekte yoksa onlardan bağımsız ahlâkî ilkeler var ve o ilkeler doğrultusunda davranışlarımız iyi ve kötü diye nitelendirilmekte midir? Bütün insanların davranışları için belirleyici evrensel ahlâkî ilkeler var mıdır yoksa bir davranışın iyi ve doğru olduğunu belirleyen etken her toplumun kendi içinde genel kabul gören yargıları mıdır? Davranışlarımızın iyi veya kötü oluşunu o davranışın neticesinde elde ettiğimiz haz mı, toplumsal sorumluluklarımıza ilişkin görev bilinci mi yoksa aşkın bir otorite mi belirlemektedir? Bu sorulara cevap üretme çabası çeşitli teorilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır: Normatif ahlak, pozitif ahlak, objektif ahlak, sübjektif ahlak, sorumluluk ahlakı, dinî ahlak, seküler ahlak, ödev ahlakı, haz ahlakı vb.

Teoriler, ya mevcut durumu açıklamak ve tasnif etmek ya da olması gerekeni gösterebilmek için ortaya konulmuş anlatım biçimleridir. Karmaşık gibi görünen olaylar ve olgular arasındaki ilişkileri anlaşılır hale getiren kavramlar kümesidir. Eleştireldir; doğruluğu yeni bir teoriyle sarsılana kadar genel geçerdir. Örneğin normatif ahlak, olması gerekenle ilgilenir; hangi davranışların ahlâkî açıdan iyi ve doğru, hangilerinin kötü ve yanlış olduğuna ilişkin ölçütler sunup bunları temellendirmeye çalışır. Pozitif ahlak ise toplumda mevcut ahlâkî değer yargılarını, bireylerin nasıl davrandıklarını ve bunların nedenlerini açıklar. Objektif ahlak, bütün insanlar için genel geçer ahlâkî değerlerin olabileceğini savunurken sübjektif ahlak, ahlâkî değerlerin evrenselliğini tartışmaya açar. Örneğin hırsızlık yapmak, yalan söylemek bütün insanlar tarafından kötü kabul edilen ahlâkî değer iken ebeveynlerin karşısında ayakları uzatarak oturmanın kötü olup olmaması toplumdan topluma hatta toplumun en küçük birimini teşkil eden aileden aileye değişiklik gösterebilmektedir. Diğerkâmlık olarak da bilinen sorumluluk ahlakı, toplumsal sorunlara, diğer bireylerin ihtiyaçlarına kişisel çıkar gözetmeksizin duyarlı olmayı ifade eder. Dinî ahlak, ahlâkî ilkelerin kaynağının Tanrı olduğunu söyler. Bir şeyin iyi veya kötü olduğunu belirleyen şey ilahî buyruktur. Seküler ahlak ise bütün insanlar için genel geçer temel ahlâkî ilkeleri insanların ortaya koyabileceğini belirtir. Ödev ahlakı, insanın ahlâkî bir varlık oluşuna atıfta bulunur. Öyle ki, insan için ahlaklı olma kendi

varlık tarzından kaynaklanan zorunlu bir ödevdir. İnsan duyusal hazların dürtüsüyle değil sadece içsel bir vahiy gibi olan akli kullanarak koyduğu ahlâk yasalarına saygı duyup boyun eğerek erdemli bir kişilik ve erdemli bir toplum oluşturabilir. Ancak bu yasaları koyarken, bir organizma gibi bir bütünlük oluşturmaya dikkat etmeli, bu bütünlük içinde bir insanın gayesi bir başka insanın gayesine hizmet etmeli, erdemli toplum bu ahlâk yasaları ile inşa edilmelidir. Haz ahlâkı ise, insan davranışlarını belirleyen nihaî ölçütün haz olduğunu savunur.

Yukarıda ifade edildiği üzere ahlak teorileri, daha önce de bahsettiğimiz gibi ahlâkî değerlerin kaynağı, evrenselliği, gayesi açısından farklılaşmaktadır. Konuya ilişkin birkaç makale ve kitap okuduğumuzda bu teorilere ilişkin bilgimizi çoğaltabiliriz. Peki ya kendi bireysel ahlâkımızı belirleyen ilkenin ne olduğuna, davranışlarımızın amacına, kişiliğimize, karakterimize ilişkin bilgi sahibi olur muyuz? Ahlâk teorileri bize erdemli bir insan olup olmadığımızı söyleyebilir mi?

Kitapları niçin ve nasıl okuduğumuza, bir bilgiyi hangi düzeyde kavradığımıza bağlı olarak değişir bu sorunun cevabı. Bilgiyi sadece birilerine aktarmak, bir başka makale veya kitapta kullanmak için elde etmek istediğimizde üzerinde düşünmek için çaba sarfetmiyoruz, o bilgiyle bir süre yol arkadaşlığı edinecek zamanı kendimize tanımlıyoruz. Bir tüccar tavrıyla el değişiminde aracı oluyoruz sadece. Veya bilgi sahibi olmak için okuduğumuzda, herhangi bir olayı o bilginin ışığında yorumlayabiliyoruz. Örneğin karşıdan karşıya geçmekte zorlanan yaşlı bir insana yardım eden bir gencin davranışını, çeşitli ahlâk teorileri açısından değerlendirip tartışabiliyoruz. Ya sahip olduğumuz bu bilgi, yağmurlu bir günde su birikintisi üzerinden arabamızla hızla geçerken kaldırımda yürüyen insanların ıslanmasına sebep olan davranışımızı, elimizdeki herhangi bir atığı bırakmak için çevreyi çöp konteynırı gibi görmemizi, öfkelendiğimizde ağızımızdan çıkan sözlerin herhangi bir sınırının olmayışını, hedeflerimize ulaşmak için hakkaniyetten uzaklaşmamızı ahlâkî açıdan değerlendirmemize yardım ediyor, eylemlerimizi hangi ahlâkî teoriye ya da teorilere göre şekillendirdiğimiz konusunda bizi düşünmeye sevk ediyor mu? Bizim ahlakımız hangi teoriye sığıyor? Edindiğimiz bilgi bize, yanlış davranışlarımızı düzeltmemize, iyi ve doğru davranışlarımızı beslememize yardım edecek ilke ve motivasyon sunuyor mu? Yoksa ahlâk gibi bizi birebir ilgilendiren, davranış ve tutumlarımız üzerinde etkin, canlı ve yaşamın içinde olması gereken değerler alanına ilişkin bilgilerimiz de hep kavramsal, soyut, donuk ve bizden uzak ve başkaları için midir?

Elbette içinde yaşadığımız toplumdaki olgu ve olayları açıklayabilmek, anlaşılır hale getirebilmek için araştırmalar yapıp kavrama getirelim; yeni durumları anlayabilmek için o kavramlardan faydalanalım ama kendimizi o kavramların ışığından mahrum etmeyelim ki erdemini ışıltılı, dingin, hayat veren olgunlaştırıcı sürecinden mahrum kalmayalım.

İlim ile Ahlak Arasında Bağ Var mı ?

Günlük hayatta ahlak denilince daha çok pratik (amelî/uygulama) alan akla gelir. Yeme içme, giyim kuşam, geçim ve iş hayatı, görgü kuralları gibi hususlar bunların başında gelir. Bir 'değer' alanı olması itibarıyla kutsal ve sosyal müeyyide ile irtibatlı olan ahlak, kişinin kendisi, inancı, içinde yaşadığı toplum, çevre ve devlet gibi nice konularla içiçedir. Bunun yanında ahlakın genetik veya sonradan öğrenilen bir konu olup olmadığı, kültür ve tarihsel hafıza ve insan tabiatının-mizacının ahlak ile ilgisi ayrı bir bahistir. İnsanın aldığı eğitim, içinde bulunduğu devir-dönemin ruhu, iç dünyasındaki umut ve beklentiler ahlakı yakından ilgilendirir. Onun için üzerinde ne kadar düşünce üretilirse üretilsin, ne kadar fazla konuşulursa konuşulsun konuya dair net bir çözüm beklemek, gerçekçi olmaz. Çünkü konu, bir yönüyle pratik hayatla ilgilidir ve hayat, bir ırmağın akışı gibi sürekli değişkendir.

Ahlak kelime olarak hulk'tan gelmekte olup kişinin nefsinde yerleşik bulunan yatkınlıklara işaret eder. Bu açıdan 'fiiler, nefsten herhangi bir fikrî ve iradî güçlüğü ihtiyaç kalmadan sâdır olur' demişlerdir. Yatkınlıklar, iyi ise nefsten 'faziletler', kötü ise 'reziletler' şeklinde ortaya çıkar. Bu açıdan ahlak, özünde nefsten bilgi verir ve onu faziletli fiillerin kendisinden doğmasını sağlayacak şekilde terbiye etme işini üstlenir.³⁰ Şunu biliyoruz; bir kişinin tavrının ahlaka konu olabilmesi için onun akıl, irade ve ihtiyara (seçimde bulunma imkanına) sahip olması gerekir. Akıl, üzerinde işlem yapılacak konu ile ilgili bilgiyi sağlar. İrade ise bir şeye yönelmeyi ifade eder. İhtiyar, iki veya daha fazla sayıda seçime konu olan şeyler arasında (iyi-kötü, faydalı-zararlı) seçim yapma işidir. Bütün bunlar aynı anda olmalıdır. Eğer ki, kişide bunlardan herhangi biri bulunmazsa, ahlak da ortaya çıkmaz. Onun için çocukluk aşamasındakiler henüz olgun bir akla sahip olmadığından yapıp etmelerine ahlakî diyemiyoruz. Akıllı veya akî dengesi yerinde olmayanlar ile iradî (bilinçli) bir yönelimi içermeyen konular da ahlakî değildir. Demek ki, istek ve öfke yetisini dengeleyecek akîl muhakeme yetisi varsa, biz o kişiyi ahlak varlığı olarak görebiliriz.

İslam ahlak düşüncesinde ahlakta 'iyi' ve 'kötü'yü belirleme yetkisi, başka bir ifade ile ahlakta otorite olarak Cenâb-ı Hakk görülür. Farklı itikadî mezhepler arasında tartışmalı bir konu olsa da nihayetinde akıl yerine vahyin bu yetkiye sahip olması, ağır basan görüş olarak kabul edilir. Her ne kadar aklın sahih işleyişi ile ahlakta iyi ve kötü bulunabilir, belirlenebilir olsa da muhakemesine duyguların karıştığı aklın doğru karar verip veremeyeceği her zaman tartışmalı bir konudur. Bunun yanında ahlakî değerler, genel geçer birer ilke olarak kabul edilir. Aksi halde kişiye, zaman ve zemine göre değişkenlik gösteren değerler, ahlakı aşındırır. Hal böyle olunca, kendilerini Hz. Muhammed'in manevi evladı olarak gören İslam düşünürleri başta olmak üzere Müslüman toplum açısından ahlakı belirleyen varlık, Allah Teâlâ; onun yeryüzünde ne şekilde anlaşılıp uygulanacağı konusunda ise Hz. Muhammet birer kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan ahlakta Allah rızasını kazanmayı hedeflemek ve Kur'an'ın ifadesiyle 'üsve-i hasene' olan Hz. Peygamber'in (Ahzâp Suresi, 21) yaşantısını örnek almak ahlakta esas olmuştur. "Biz, seni, âlemlere gerçekten *rahmet* olarak gönderdik!" (Enbiya Suresi, 107). "Şu bir gerçek ki, sen, yüce bir ahlak üzeresin." (Kalem Suresi, 4). "Ben, güzel

³⁰ Bkz. Aydın, Mehmet, "Ahlak" maddesi, (tarihçe), *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 2, sf. 10.

ahlakı tamamlamak üzere (peygamber olarak) gönderildim.” (Hadis) şeklindeki dini verileri bu bağlamda düşünebiliriz.

...

Dünyaya *beşer* olarak geliriz, *insan* olmak için hayat boyu mücadele ederiz. Zira akıl varlığı olmamız itibarıyla aklımızı ve ona dış dünyadan veri sunan diğer idrak yetilerini yerli yerince kullanmak gibi bir görevimiz vardır. Beş duyu ve bunların iç dünyamızdaki yansımaları, akıl dediğimiz düşünme yetimize sürekli veri/malzeme sunar. Dış dünyayı incelemek, tabiat yasalarını öğrenmek, yaşam için onlardan istifade etmek akıllı varlık olmamızın gereğidir. Özellikle güvenlik, barınma, geçim ile ilgili vücut bulan düşünceye dayalı araştırmalar ve ilimler, pratik/amelî aklın ürünü olarak kabul edilir. Bunlar dünya hayatının imarı için elzemdir. Bu konularda hangi toplum-millet ilim bayrağını önde götürürse, gündemi belirleme imkanına da onlar kavuşur. Bunun yanında bir de merakın ürünü olan ve varlık incelemelerini içeren düşünce boyutu vardır. Buna da teorik/nazarî akıl denilir. Bu çeşit akıl yürütme ile var olan nedir-nelerdir sorusuna cevap aranır. Tabiatıta var olanların alt yapısında nelerin var olduğu (cevher-araz, atom altı parçacıklar, karanlık madde vb. gibi) sorusundan soyut ve manevi varlıklara uzanan çizgide varlık hiyerarşisi incelenir. Fizik-metafizik bütünlüğü içinde insan, kendine bir anlam küresi inşa eder. Bu anlam küresi dahilinde, amelî aklın bulguları belli bir sisteme kavuşur ve insan, niçin varım, ne için yaşıyorum, elimde ve etrafımdaki şu şey-ler ne işe yarar gibi ne-dir, nasıl ve niçin sorularına cevap verir hale gelir.

İlim, her bir akıl sahibi Müslüman için farz (ödev) ve yitik hikmet olup beşikten mezara kadar talep edilmesi gereken nimettir. İlim ile insan, aslında kendinde olmayan ‘akl’ı talep eder. Bu talep dünyanın en ücra köşesinde bile olsa oraya uzanır. İlim, bir ihtişamdır ve bulunduğu yeri mamur hale getirir. Uzun süreli kavga, yoksulluk ve dargınlık, fesat (bozulmayı) getirir demişlerdir. İnsanlar, kavramlarda anlaşabilirse uzlaşa ortaya çıkar. Yoksulluğu bertaraf etmek için tabiatın dilini bize çözümleyen bilgi önemlidir. Dargınlık ise nihayetinde ancak ahlak güzelliği ile bertaraf edilebilir. Bu açıdan ilim/bilgi olmadan, tabiatın dilini anlamadan, anlamlı ve sahih bir varlık küresi inşa etmeden ne düzgün ve düzenli bir (dış) yaşam ne de ahlaklı bir (iç) yaşam söz konusudur. İlim, uygulama (amel) içindir diye filozof Âmirî’ye (v. 992) hak vermemek elde değildir.

İbn Sînâ (v. 1037), insanı, beden + nefis varlığı olarak görür (ki, çoğu İslam düşünürü böyle kabul eder) ve asıl olanın nefis olduğunu söyler. Çünkü beden fani, nefis bakidir. Akıl ise nefis cevherinin gelişmiş ve varlığı idrak eden halidir. Asıl olan ise aklın nazarî kısmıdır. Onun için insandan geriye nazari akıl kalır ki, bunun görevi, dünya hayatında ilim yoluyla Allah’ın, diğer manevi varlıkların ve nesnel unsurların sahih bilgisini elde etmesidir. Çünkü hakiki saadet ancak bununla elde edilir. Kişiye düşen görev, nazarî akıl itibarıyla varlığın ‘doğru’ bilgisine; amelî akıl yönüyle ‘güzel ahlak’a ulaşmasıdır. Demek ki, bu dünyada kişinin en önemli vazifesi, akıllı canlı olarak varlığın doğru bilgisine ve ahlakî olgunluğa erişmesidir. Kişinin her iki açıdan sözü edilen durumlara nail olması, onun vazifesi olması yanında ahlakî bir görevidir de. Şu halde ahlak, sadece yeme içme, oturup kalkma vb. durumlar değil bilgi ve kültür açısından da hareket halinde olmak manasındadır. Çünkü ‘güzel’ olarak nitelenen erdemlere/faziletlere ancak doğru bilgi ile ulaşılabilir.

Tasavvuf ehline ilim, yaşam pratiği (amel) için olmakla birlikte işin daha özünde ahlak, kişinin iç dünyasında cimrilik, pintilik, haset fesat, kin kibir, merhametsizlik gibi nice menfi duygu ve düşünce hallerinden insanın kendini arı duru hale getirmesi çabasıdır. Yunus

Emre'nin "Çün okudun bilmezsin / Ha bir kuru emektir" şeklindeki eleştirisi, ilmin yaşanmak için tahsil edilmesine yöneliktir. "İlim meclislerinde okudum kıldım talep / İlim geride kaldı, illâ edep, illâ edep" ifadesi de aynı minval üzeredir. Yaşanmadıkları bilgiyi taşıyanlara, Kur'an'da, 'Kitap yüklü eşekler!' (Cuma Suresi, 5) şeklindeki ağır tenkide bu gözle bakmakta fayda vardır. Bir de bilgiyi dünyevî haksız menfaat, zorbalık, zulüm, kibir vb. amaçlı kullananlar da vardır ki, söz konusu kişiler, amaç ile aracı birbirine karıştıranlar olarak resmedilir Fârâbî (v. 950) düşüncesinde. Çünkü insan, bu dünyada fani bir varlıktır. Ancak onun özü olan nefsi, bakidir. Onun için ilim, baki olan âleme yönelik olarak işlev görmelidir. Dünyevî geçim, gelir temini gibi hususlar elbette önemlidir. Ancak ilim, 'insan' 'olmak' içindir. Namık Kemal'in (v. 1888), E. Renan'a (ö. 1892), *Renan Müdafanamesi* isimli eserinde 'ilim sadece kuvvet elde etmek için değil aynı zamanda kişinin mânen olgunlaşması içindir' demesi bu açıdan anlamlıdır.

Bugün modern düşünce, ilmi (bilgi), bir kuvvet olarak görür. Descartes'a atfedilen, 'tabiatın hakimleri ve efendileri olacağız' mottosu ilginçtir! Çünkü aydınlanma düşüncesi ile birlikte ilim, bir şeye karşı güç devşirmenin ve ona hakim olmanın aracı unsuru olarak görülmüştür. Halbuki ilim, kişinin kendini (nefsini), yakın çevresi ve içinde yaşadığı tabiat ve toplumu (devlete), hemcinsini (insanları) tanınması ve insana sorumluluk bilinci vermesi gereken bir meziyet olmalıdır. Ki bu durumda ancak ilim, bir ahlakî eylem olabilir. Aksi halde akıl ve ilim, pekala kötüye de kullanılabilir. Nitekim günümüz şartlarında en çetrefil ve en tahripkâr haksızlık ve ahlaksızlıkların ancak üst seviyede bilgi ile mümkün hale geldiğini artık biliyoruz. Sözü büyük bilge Yunus'umuza bırakalım:

İlim ilim bilmektir. İlim kendin bilmektir.
Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır ?

Okumaktan ma'nâ ne ? Kişi Hakk'ı bilmektir.
Çün okudun bilmezsin; ha bir kuru emektir.

Okudum bildim deme, çok tâat kıldım deme.
Eri Hak bilmez isen, abes yere yelmektir.³¹

³¹ Bkz.

[https://www.academia.edu/9205650/%C4%B0L%C4%B0M_NEY%C4%B0_B%C4%B0LMEKT%C4%B0R_Yunusu_Niy%C3%A2z%C3%AE_ile_Anlamak_\[Erişim: 29.05.2024\].](https://www.academia.edu/9205650/%C4%B0L%C4%B0M_NEY%C4%B0_B%C4%B0LMEKT%C4%B0R_Yunusu_Niy%C3%A2z%C3%AE_ile_Anlamak_[Erişim: 29.05.2024].)

İktisat Teorisi: Ahlak ve İsrâf Boyutu

Modern ekonomi, insanın mutluluğunu, belli varsayımlarla inşa ettiği hipotezlere göre, 'fayda ve maliyet' ayrımında insan ihtiyaçlarının sınırsızlığı ve ağırlıklı olarak da bu ihtiyaçların maddi boyutunun öne çıktığı, bu ihtiyaçların toplumun kendi içinde maliyet-kar amacı doğrultusunda bir çaba ile rekabetçi bir ortamda toplumsal üretim süreci sonucunda etkinlik içinde tatmin edilebilmesi amacı doğrultusunda, gerçekleştirme yollarının bulunması arayışı çabası olarak nitelendirilebilir.

Bu tanımım farklı boyutları bulunmaktadır. İnsanın temel olarak üretici ve tüketici sıfatıyla sınıflandırılması, fayda ve kazanç amaçlarının en-çoklaştırılması, insan özünün, yeryüzü kaynaklarının verimli bir şekilde kullanımı ve bu kaynakların kullanımını ifade eden üretim ve tüketim süreçleriyle, maddi boyutunun tatmin edilmesiyle karşılığını bulan bir 'değer' ölçüsüne dayandığı, toplumsal ilişkilerin ve kurumların ifade edilen bu üretim-tüketim süreciyle belirlendiği vurgusu öne çıkmaktadır.

Bu açıdan iktisadi anlamda talep, toplam üretim, tasarruf, fayda, maliyet vb kavramları modern ekonomide kendi içindeki varsayımlara ve değer yapısında uygun olarak geçmiş dönemlerden çok daha farklı bir anlama sahip olmaktadır. İktisat felsefesi açısından ele alındığında modern iktisat bilimi, kendi kavramlarını ve değer yapısını inşa etmekte, iktisadi değer, ahlâk, kalkınma, refah, mutluluk, tüketim-tasarruf ve israf ilişkisi vb birçok alanı kendi bakış açısıyla yeniden inşa etmektedir.

Toplumun her dönemde temel ihtiyaçlar olarak beslenme, barınma, güvenlik öne çıkmıştır. Bu ihtiyaçların öncelikle sağlanması ve topluma ait gelir düzeyine sahip olanlar açısından sürdürülebilirliği, üretim ve gelir dağılımı ilişkisini etkilemesi yanında, israf-ahlâk ilişkisi açısından da etkisi bulunmaktadır.

İktisat teorisi, gelir ile gider arasındaki farkı tasarruf olarak nitelemekte, bu tasarrufların yatırıma dönüşmesi kanalıyla sermaye birikimi ve ekonomilerin iktisadi büyümesine vurgu yapmaktadır. Ancak bu noktada tüketilen mal ve hizmetlerin niteliği yanında, üretim amacına yönelik sermayenin hangi sektörlerde değerlendirileceği de iktisat sosyolojisi açısından bazı sonuçlara yol açmaktadır. Bu açıdan üretim amacı, sadece toplumun belli bir kesiminin satın alım gücünün karşılayabileceği veya talep ve/veya arz edilen bütün metaların piyasa sunulması olmamalıdır. İsrâf ve ahlak ilişkisi, toplumsal üretim açısından en yüksek arzın sağlanması ve üretilen mal ve hizmetlerin paylaşılması açısından ortaya çıkan dengesizlikler olmamakta, aynı zamanda az edilen mal ve hizmetlerin toplumun ihtiyaçları olarak ifade edilenin ne olacağı sorusuna da cevap üretilmesi boyutuyla önemlidir.

Modern ekonomi düşüncesi bu açıdan toplumsal ihtiyaç kategorisinin belirlenmesinde, talep yönünün öne çıktığı ve tüketiciler açısından ise tüketicilerin bütçe-fayda ilişkisi ile matematiksel bir optimizasyon ile dengenin kurulacağını ifade etmektedir. Ekonomik faaliyetlerin amacı, en yüksek milli gelir düzeyine ulaşmayı sürekli bir faaliyet olarak iktisadi

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü.

büyüme düşüncesi ile vurgularken, toplumsal faydanın ve mutluluğun da bu şekilde sağlanacağını temel varsayım olarak kabul etmektedir.

Neoklasik iktisadi düşünce günümüzde ağırlıklı olarak iktisadi düşüncenin merkezinde yer alırken, 'ne üretilecek, nasıl üretilecek ve kimin için üretilecek', soruları çerçevesinde, insanı yalnızca tüketici, toplumsal üretim sürecinde bir üretim faktörü, mutluluğun daha fazla tüketim doyumuyla elde edilebileceği, toplumsal ilişkilerin mekanik bir üretim fonksiyonu ile belirlendiği, iktisadi büyüme sonucunda küresel ve ülke içinde gelir dağılımı ve iktisadi büyümenin maliyetlerinin sonuçlarının çok fazla analiz edilmediği bir düşünsel kurguya dayanmaktadır.

Ahlâk, insan yaşamının her alanında sahip olduğu davranış biçimleri ve değer sistemiyle anlam kazanırken, neoklasik iktisadi düşünce insan davranışlarının doğru veya yanlış olduğunu vurgulayan değer sistemini odak noktasına almamaktadır. Bu açıdan iktisat bilimi kendi içinde üretilen teori ve politikalar aracılığıyla, sorunlara çözüm arayışı amacına yönelik bir disiplin olarak görülmektedir. Bunun sonucunda modern yaklaşımın odak noktasında, insanın özellikleri, yapısı, amaçları, problemleri vb çerçevesinde değer sistemi ve toplumsal yönü yer almaz. Bu çerçevede, üretim-tüketim-tasarruf-israf ve ahlak ilişkisinin yeniden tartışılması, hem iktisat teorisinin insan davranışları ve insanın özünüyle olan ilişkisi düşünüldüğünde, hem de iktisat teorisinin tüm toplumlar açısından anlamlı olabilmesi bu çerçevede bilimsel olarak nitelendirilebilmesi amacıyla uyumlu olmak zorundadır.

Ahlâk-israf ilişkisinde öncelikle değer sistemi ve iktisadi boyut öne çıkacaktır. Topluma faydalı mal ve hizmetlerin üretilmesi, bu üretim sürecinde kaynakların yararlı kullanılması, temel ihtiyaç maddelerine toplumun ulaşabilmesi, toplumsal tasarrufun etkin kullanılması ve tasarrufların yatırıma dönüşümü olarak ifade edilen iktisadi sürecin toplumun ve bireyin mutluluğunu sağlayabilme olanaklarına sahip olması, zorunlu tasarruf olarak ifade edilen kamu gelirlerinin (ağırlıklı olarak vergiler), kamu harcamalarına dönüşümünde yine aynı amaçlar çerçevesinde etkinliğin sağlanması öne çıkan konu başlıkları olmaktadır.

İsraf, çoğunlukla sahip olunan kaynakların veya mal ve hizmetlerin amacı dışında kullanılması veya yok edilmesi olarak anlaşılabilir. Birlikte iktisadi boyutuyla ele alındığında bu sorunun sadece tüketim boyutuyla ele alınmasının yetersiz olacağı üretim amacının ve süreci boyutunun da dikkate alınması gerektiğini vurgulayan daha geniş bir anlama sahiptir. Diğer yandan makroekonomik olarak toplumun toplam üretim ve tüketim ilişkisinin dengeli olması da önem kazanmaktadır. Bir toplum ürettiğinden daha çok tüketim yapıyorsa sürekli borçlanmak zorunda kalacaktır. Bu sorunun modern iktisat teorisi açısından anlamı, borçlanan ekonomilerin gelecek dönemlerde faiz ödemeleri yükü ile karşı karşıya kalması ve borç veren ülkeler lehine haksız bir zenginleşmenin ortaya çıkması yönünde olmaktadır. Borç yükü artan kısaca tasarrufları yetersiz olan toplumların, aşırı tüketim olanakları bir dönem sonra bittiğinde darlık dönemleri ortaya çıkacak ve üretim ve tüketim olanakları azalacaktır. Sonuçta toplumda ortaya çıkan sorunların, iktisadi alanın dışında da olumsuz etkileri ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak israf, iktisadi boyutuyla, toplumun sahip olduğu gelirin (milli gelir), tüketim ve yatırım alanlarına tahsis edilmesi sürecinde, toplumun hem tüketim yapısının niteliği yanında, toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi sürecinde karşılıklı ilişkisi içinde, insanın 'değer' ve amaçları doğrultusunda tanımlanabilecektir. Bu açıdan, iktisat teorisinin insanın

ihitiyaçlarının sonsuz olduğu, toplumsal refah için üretimin (milli gelirin) sürekli artırılması gerektiği ve üretilen bütün mal ve hizmetlerin toplumun yararına olacağı varsayımlarının, insanın özü ve 'değer' sistemiyle birçok açıdan uyumlu olmadığı göz önüne alınmalıdır. İsraf bu anlamda, sadece tüketim boyutunu vurgulamamakta, üretim sürecinin (arz) de ne şekilde belirlendiğine odaklanmalıdır.

İş Ahlakı ile Anlaşılan Nedir?

Ahlak; insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikler, huylar ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünüdür. Ahlâk Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizik yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilmiştir.³² Batıda ahlak kelimesinin karşılığı olarak kullanılan ethics kelimesinin kökeni, Yunanca "ethos"dan gelmektedir. İngilizcede ahlak kavramını ifade etmek üzere kullanılan "morality" kelimesi ise Latince "mos" kelimesinden türetilmiştir. Ahlak kavramı birçok kişi tarafından pek çok farklı cümle ile açıklanmıştır. Platon'a göre ahlak, 'iyi ideasına' ulaşmakla mümkündür. Mutluluğun kaynağı, en iyi olandır. En iyiye ulaşmanın yolu ise erdemlerden; doğruluktan ve adaletten geçer. Aristo'ya göre ahlak "iyi olma" ve onun getireceği "mutluluk" üzerine kurulmuştur. Çünkü yaşamın asıl amacı mutluluk³³tur. Aristoteles, etiğinde en yüksek iyiye ve mutluluğa nasıl ulaşılacağını sorgular. Fakat söz konusu olan, hem bireysel hem de toplumsal bir mutluluktur.³⁴ Kant ise evrensel bir ödev ahlakının varlığını savunmaktadır. Bu düşüncesiyle, insanların kurallara her şartta uymalarını öngörür. Örneğin, trafik polisinin olduğu bir yerde, kırmızı ışık yanınca duran araba sürücüsü, trafik polisi olmadığı zaman da etrafta hiç kimse yokken bile ödev ahlakının gereği olarak kırmızı ışıkta durabilmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm bir yönüyle baştan sona bir ahlak kitabı olarak okunabilir. Çünkü sonuna kadar bir mü'minin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır.³⁵ Hz. Peygamber kendisinin güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini ifade buyurmuşlardır.³⁶ O'nun (sav) yaşayışı Kur'an idi, Kur'an'ı eksiksiz tatbik ediyordu ve Kur'an'ın ete kemiğe bürünmüş hali idi. Birçoğumuzun bildiği üzere bir grup sahabe Hz. Aişe (r.anha)'ya gelip Hz. Peygamber'in ahlakının nasıl olduğunu sormuşlardır, o da onlara "Siz hiç Kur'an okumuyor musunuz? O'nun ahlakı Kur'an'dır" diye cevap vermiştir.³⁷ Kalem Suresi dördüncü ayette "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin" şeklinde bahsedilmiş olan "*üstün ahlâk*" ise Hz. Peygamber'in sahip olduğu Kur'an ahlâkıdır. Kur'an-ı Kerim'de sadece Peygamber Efendimiz'in değil diğer peygamberlerin ahlakı/kişilik ve karakteri de örnek ahlak³⁸ olarak takdim edilmiştir. Örneğin Kur'an'da Hz. İbrahim sıddîk nebi, Hz. Musa ihlaslı nebi, Hz. İsmail vaadinde sadık nebi olarak zikredilmiştir. İnsanlığın önünde her bakımdan örnek olan bu peygamberler, Kur'an'ın bize tanıttığı güzel insan modelleri sayılmıştır. Yine Kur'an'da Hz. Davud, Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb (a.s.) gibi bazı peygamberlerin Cenab-ı Allah'ın büyük imtihanlarına maruz kaldığı, ancak bu imtihanları sabır ve metanetle karşılayarak Allah'ın rızasına erdiği, Allah Teâlâ'nın da onları ne güzel kul³⁹ diye takdir ettiği ve hepsini birer "güzel insan modeli" olarak bize takdim ettiği görülmektedir. Kur'an'da sadece peygamberler değil, peygamberlerin dışında da güzel insan modelleri ile karşılaşmaktayız. Örneğin Hz. Lokman fazileti ve hikmetli nasihatleriyle, Hz. Meryem iffeti ve ihlaslı ibadetleriyle, Ashab-ı Kehf Allah yolundaki yılmaz mücadelesiyle, muhacir ile ensar iman,

³² M. Çağrı, "Ahlâk", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#1>

³³ Aristoteles, insanın en yüksek ve iyi durumuna eudaimonia demıştır.

³⁴ Akan, N. (2018). Aristoteles'in Etik Anlayışı Doğrultusunda Katharsis. İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 4(7), 21-28.

³⁵ Kur'ân-ı Kerîm ve Ahlak | Prof. Dr. Ömer Türker <https://youtu.be/lvsWzl3zqXw>

³⁶ (Muvatta', "Hüsnü'l-huluk", 8)

³⁷ (Müslim, "Müsâfirîn", 139)

³⁸ Üsve-i Hasene

³⁹ Ni'me'l-abd.

isar ve kardeşlik şuuruyla, Hz. Musa'nın annesi şefkat ve merhametiyle, Firavun' un hanımı sarsılmaz iman ve sabriyle güzel insan modelleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰

Ahlak başlığı altındaki birçok konudan biri olan iş ahlakı, mal ve hizmet üreten işletmelerin ya da firmaların uymaları gereken ahlaki ilkeleri ve standartları ifade eder.⁴¹ İş ahlakı toplum tarafından benimsenmiş, dini ve töresel öğeler taşıyan iş etiği genel olarak çerçevelenmiş uluslararası ilkelerin kabulüne dayanır. İş etiği ile hukuk ilgilenir ve iş ahlakına nazaran daha nesnelir. İş ahlakını üç temel başlık altında değerlendirecek olursak bunlar; mesleki ahlak, çalışma ahlakı ve organizasyonel ahlaktır. Organizasyonel ahlak dediğimiz şey işletmenin, genel olarak uyması gereken davranışsal tutumlardır. Çalışanlar arasında adil olmak, çalışanlarının haklarını gözetmek gibi. Mesleki ahlak, o mesleğin bize verdiği birtakım hakları kötüye kullanmamaktır. Örneğin bir müteahhit ev yapacaksa malzemeyi olması gerektiği gibi kullanır, miktarda ve emekte kolaya kaçmaz.

Klasik ahlâk kitaplarında adalet, ihsan, dürüstlük, kardeşlik gibi genel ahlâk ilkelerine ve özellikle iş hayatına dair ahlâk kurallarına geniş yer verilmiştir. Meselâ Gazalî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'inin on üçüncü bölümü⁴² bu konuya ayrılmıştır. Bu tür kaynaklarda yer alan kurallar arasında şunlar zikredilebilir:

1. Öncelikle kazanma faaliyetleri sırasında daima iyi niyetli olmak, yani iş hayatında hem Allah rızasına nâil olma hem de insanların huzur ve mutluluğuna katkıda bulunma, toplumsal hayatı rahatlatma gibi nefsaniyeti aşan amaçlar taşımak.
2. Kötü mal ve hizmet üreterek insanlara zarar vermekten sakınmak, bunun için de iş bölümü gibi şartlara önemle uymak, meslekî bilgi ve ehliyeti geliştirmek.
3. Allah'ın haram kıldığı şeylerin üretim ve ticaretini yapmamak.
4. Rüşvet, ihtikâr⁴³, tefecilik, hırsızlık, soygunculuk, aldatma gibi meşru sayılmayan yollarla kazanç sağlamamak.
5. İslâm'ın genel ahlâk ilkeleri çerçevesinde hem işçinin hem de iş sahibinin haklarını gözetmek⁴⁴

İşverenin işçi üzerinde hakları vardır. Bu haklardan biri işi ehil olana vermesidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Şuayb' ın yanında işçi olarak çalışan Hz. Mûsâ "güçlü ve güvenilir" olarak tavsif edilmiş⁴⁵ böylece işçinin ahlâkî yetişkinliğinin yanı sıra ehliyet ve liyakatli olması gereğine işaret edilmiştir. Resûl-i Ekrem, "Daha ehil ve liyakatlisi varken yakınlık sebebiyle bir başkasını tercih ve istihdam eden kimse Allah'a, Rasulüne ve bütün müslümanlara karşı hainlik etmiş olur"⁴⁶ demiştir. İşçinin temel hak ve özgürlüklerinin korunması da yine işverenin vazifelerindedir. Bunun yanı sıra işverenin işçiye gücünün üstünde yük yüklememesi, şahsiyetine saygı göstermesi, adaletle ve hakkaniyetle davranması gibi borçları da söz konusudur. Bunun yanında ücretlerin adil şekilde verilmesi de iş ahlakının bir gereğidir.

⁴⁰ Baş, E. (2016). Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli. Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 12.

⁴¹ Aktan, C. C. (2009). Ahlak Ve Ahlak Felsefesine Giriş. Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 1(1).

⁴² Kitâbü Âdâbi'l-kesb ve'l-meâş

⁴³ Vurgunculuk: <https://sozluk.gov.tr/?ara=ihtikar> / Cengiz Kaller, "İhtikâr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihtikar>

⁴⁴ M. Çağrırcı, "Kesb", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb>

⁴⁵ Kızlardan biri: "Babacığım, onu ücretli olarak tut. Çünkü senin ücretle çalıştıracağın en iyi adam, ancak bunun gibi kuvvetli ve güvenilir biri olmalıdır" dedi. (28/26)

⁴⁶ (İbn Hacer, II, 233).

İşçilere verilecek ücretin asgarisinin tespit edilmesi sosyal devlet ve hukuk devleti olarak yapılması gerekenlerin başında gelmektedir. İşçiye gücünün üzerinde yük yüklenmemesi, işçinin temel hak ve hürriyetlerinin korunması da onun başta gelen haklarından. Klasik dönem İslâm hukukçuları sürekli işçilere haftalık, yıllık ücretli izin hakkı tanınması gerektiğine işaret etmişler, başta şahsiyet hakkı olmak üzere temel haklarının korunması ve onun toplumun herkesle eşit haklara sahip bir üyesi olarak görülmesi konusuna ayrı bir özen göstermişlerdir. Hasta, hamile, lohusa, sakat gibi özel durumları olan işçilere birtakım hak ve ayrıcalıklar tanınması, işçilerin mal, can, din, akıl ve ırz güvenliklerinin sağlanması en başta gelen işçi haklarından, aynı zamanda işverenin de temel vazifelerinden görülmüştür.

İşveren işçinin iş hayatını ve çalışma şartlarını dilediği gibi düzenleyebilir. Fakat bunu yaparken işçiye sağladığı hakların özüne dokunmaması gerekir. İş ahlakına göre sadece işçinin değil işverenin de haklarını korunması oldukça mühimdir. Son olarak Türkiye'deki iş ahlakı ile ilgili genel sorunlara değinecek olursak bunlardan ilki kısa vadeli kazançlar için bencilce bir tutum sergileyerek hakkaniyetli bir çalışma ortaya koymamaktır. İşveren yahut işçi bencilce hareket eder, kullanması gereken malzemedен yahut çalışma süresinden kısar da yaptığı işi baştan savma yaparsa birçok kişinin hakkına girmiş olacaktır. Bir diğeri ise liyakati önemsemeyen işin ehli olmayan kişilere görevler verilmesidir. Emanetin ehil olmayan kimseye verilmesi, bilgiye, tecrübeye ve liyakate değer verilmemesi başlı başına büyük bir yanlış olacaktır. İşler ehil olmayan kişilere bırakılırsa ve o kişiler üstlendikleri vazifeleri hakkıyla yerine getirmeyip hep kendi menfaatlerinin peşinde koşarlarsa, kısa sürede her şeyin düzeni bozulur. Nisa Suresi 58. ayette⁴⁷ geçtiği üzere her iş ehline verilmeli ve ehil sahipleri daima hakları gözetmelidir.

Kaynakça

Akan, N. (2018). Aristoteles'in Etik Anlayışı Doğrultusunda Katharsis. İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 4(7), 21-28.

Aktan, C. C. (2009). Ahlak Ve Ahlak Felsefesine Giriş. Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 1(1).

Baş, E. (2016). Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli. Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 12.

Cengiz Kaller, "İhtikâr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihlikar>

Diyanet: <https://kuran.diyamet.gov.tr/Tefsir>

<https://kuran.diyamet.gov.tr/mushafKur'an-ı> Kerim ve Ahlak | Prof. Dr. Ömer Türker

<https://youtu.be/lvsWz13zqXw>

<https://sozluk.gov.tr/?ara=ihlikar>

İş Ahlakı ve İş Etiği Nedir: <https://youtu.be/J00IJ3aKmbI>

Mustafa Çağrı, "Ahlâk", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#1>

Mustafa Çağrı, "Kesb", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb>

⁴⁷ Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi iştirak etmekte, her şeyi görmektedir. (4/58)

Çevre Ahlakı

Çevre insanların ve diğer tüm canlıların içerisinde yaşadığı bir ortamdır. Çevre; etkilediğimiz, etkilendiğimiz, biçimlediğimiz, iç dünyamızla yoğurduğumuz ve kendimizi gerçekleştirdiğimiz yerdir. İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren kendisini kuşatan bu ortamla karşılaşmaktadır. Çevre, onun üzerinde etkisini devamlı hissettiren önemli bir alandır. Kişinin kimliğine etki eden kültürel, siyasi, sosyal ve iktisadi şartların hepsi çevreyi oluşturmaktadır. Yani aslınsa bugün dünyamızın her yeri biz insanların çevresini oluşturuyor. Gezegenimizde meydana gelen her olay bütün insanlığı etkilemektedir. Çevre hepimizin ortak alanıdır.

İslâm'a göre, Yüce Allah, yeryüzünü, insanların yaşamlarını mükemmel bir şekilde sürdürebileceği bir düzen ve intizam içerisinde yaratmıştır. İnsanı, yeryüzünde halife kılmış ve dünyayı ona bir emanet olarak vermiştir. Emanet edilen çevre üzerinde tasarruf yetkisi bulunan insanın, bu emaneti muhafaza etmesi gerekmektedir. Öyle ki, kaynakları doğru kullanmamak ve dolayısıyla gelecek nesillerin hakkını gasp etmek, çevreyi kirletmek ve tabiatı tahrip etmek emanete sahip çıkmamaktır. Bu yönüyle insanın yaptığı her türlü müdahale, çevreyi doğrudan etkilemekte ve bu çevre zarar görmektedir. Bu müdahaleler sonucunda doğal denge bozulmaktadır.

İnsan, asırlarca yaşadığı dünyayı kendi elleriyle her geçen gün daha da yaşanamaz bir hale getirmektedir. Oysaki çevreye karşı duyarlı olmak ve ona sahip çıkarak korumak onun asli görevidir. Atalarından emanet aldığı bu dünyayı, daha iyi şekilde yeni nesillere ulaştırma çabasında olmak, insan olmanın bir gereğidir ve öyle de olmalıdır.

Çevre kavramı ve çevre sorunları, renk, dil ve din ayırımı gözetilmeksizin günümüz insanlığının en önemli sorunlarından biri olarak varlığını hissettirmektedir. Toplumun bütün kuruluşları da sorumluluk noktasında bunlardan payını almaktadır. Hızlanan iletişim ile artık gezegenimiz büyük bir köy haline gelmiş durumdadır. Nerede, neler oluyorsa, etkisinin bütün insanlığı ilgilendirdiği bir gerçek. O yüzden neslimizi devam ettirebileceğimiz ve bizden sonra gelen nesillere emanet bırakabileceğimiz dünyamız bizim için çok değerlidir.

Doğal süreç içerisinde biz insanoğlunun yaptıklarından veya yapmaktan olduklarından dolayı yaşadığımız çevrede doğal kaynaklarımız hızla azalmakta, bazı hayvan ve ağaç türlerinin nesilleri tükenmektedir. Atmosferin kirliliği gündemi oluşturmaktadır. İçinde yaşadığımız dünyayı yormakta, ormanlarımızı yok etmekte, ırmaklarımız ve göllerimizin berraklığını kirletmekteyiz. Bütün bunların tabii sonucu olarak bizler mevsimlerin değişikliği ve küresel ısınmaya davetiye çıkarmaktayız. Nitekim açlık ve kuraklık baş göstermekte ve bu, bizim neslimiz için vahim bir durum almaktadır.

Son zamanlarda gündeme gelen küresel ısınma gezegenimizi büyük bir tehdit altında bırakmaktadır. Gezegenimizin sıcaklığının artması ile iklimler değişmekte bu da çevremizi olumsuz manada etkilemektedir. Dikkatlerimizi gezegenimizi tehdit eden çevre sorunlarına çevirdiğimizde suların kirlenmesi ile karşılaşabilmekteyiz. Su kaynaklarımız maalesef aşırı bir şekilde kirleniyor. Öyle ki, toprak kirlenmesi ve erozyon da karşı karşıya kalınan çevre meseleleri içerisinde yerini almış durumdadır. Buna ağaçların aşırı kesimi ve yok edilmesi

davetiye çıkarmıştır. Toprak, iyi korunursa, üzerindeki yeşil bitki örtüsüyle ve çeşitli canlı organizmalarıyla kendisini uzun yıllar ayakta tutabilmekte ve kendisini yenileyebilmektedir. Maalesef aşırı tüketim ve sahip olma isteği, insana hizmet etmekte olan çevreyi hastalandırarak konuma getirmiş vaziyettir.

Çevreyi hor kullanmak yerine değer vermek daha tutarlı bir yoldur. Mesela nesli tükenme tehlikesi altında olan canlı türlerinin varlığı, karşı karşıya kalınan devasa çöp dağları gibi sorunlar, en geniş anlamıyla bozulup giden çevreyi ve yozlaşmış giden çevre değerlerini gözler önüne sermektedir. Mesela, Japonya depremi ve dev deniz dalgaları sonucunda ortaya çıkan nükleer santral kazasının sebep olduğu kirlilik çevrenin, kendisine hassas davranılmasının gerekliliğini göstermektedir. Tabiata baktığımızda ekolojik dengeyi bozan en büyük etkenler arasında aşırı tüketim, savurganlık ve doğal kaynakların kendilerini yenilemelerine imkân vermeyecek şekilde tahrip edilmeleri yer almaktadır. Aynı zamanda doğal çevrenin ve kaynakların savurgan bir şekilde kullanımı ekolojik dengenin hızla bozulmasına sebep olmuştur. Tüm bunlar tesadüf olmaktan uzak ancak insanın bilinçsiz şekilde hareketlerinin tabii bir sonucudur. Doğaya ve atmosfere verdiğimiz zarar, her geçen gün alışıktığımız sabit iklim koşullarını hızla değiştirmeye başladı. Böylece iklimin hızla değiştiği bir döneme giriş yaptık ki, bu da bizlere yaşamımız açısından önemli değişikliklerle karşılaşacağımızın uyarısını vermektedir. Örneğin iklim değişikliği insanların atmosfere saldırdığı sera gazları nedeniyle olmakta ve iklimin değişmesine yol açmaktadır. Bu gazların atmosferdeki miktarları milyonlarca yıldır ilk defa bu kadar arttığı için küresel iklim değişikliği yaşanıyor. Dünyanın dengesini daha fazla bozmadan buna dur demek gerekmektedir.

Bu gidişatın gündelik yaşamımızla ilgisi, iklim değişikliği olarak hepimizin yaşam tarzından kaynaklanıyor aslında. Bizler yazın serin, kışın sıcak bir evde oturmayı, evimizin iyi aydınlanmasını, yeni elbiseler, ayakkabılar giyinmeyi, son model akıllı telefonlar ve elektronik cihazlar kullanmayı istiyoruz. Hepimiz saatlerce otobüs duraklarında beklemek yerine kendi arabamıza binip bir yerlere gitmek istiyoruz. Bu isteklerimizi her yerine getirdiğimizde iklim değişikliğinde pay sahibi oluyoruz. Dolayısıyla iklim değişikliği bizlerin dışında başkalarının yarattığı bir sorun değil, bu soruna bizler yol açıyoruz ve bu yüzden çözümü de birlikte bulmak zorundayız. Öncelikle bilmemiz gereken şey, bireyler olarak üzerimize büyük bir sorumluluk düştüğüdür. Vatandaş olarak iklim krizi konusunda ne derece bilgi sahibi olursak bu konuda vereceğimiz kararlar da o derece doğru olacaktır. İklim krizinin en önemli çözümü kişisel tüketimlerimizi azaltmaktan geçiyor. Buna toplum olarak ne kadar dikkat ettiğimiz ise bir muammadır.

İklim değişikliğinin sebebi genel olarak tarım, imalat, ısınma soğutma, taşıma-ulaşım ve elektrik üretimi gibi işler için bizlerin atmosfere saldırdığı sera gazlarıdır. Söylenenlere göre bu gazların atmosferdeki yoğunluğu bugün milyonlarca yıldır görülmemiş bir seviyededir. Atmosferdeki bu gazlar, benzetmemiz yerindeyse, dünyayı bir battaniye gibi sararak atmosferin ısı dengesini değiştirmektedir. Bazen bizler bu etkilerin iklim krizinden kaynakladığını ilk anda anlamasak bile yapılan araştırmalar sorunun temelinde atmosferin ısınmasının bulunduğunu gösteriyor. Daha sıcak bir atmosferde daha fazla enerji ve daha fazla su buharı bulunur. Atmosferde daha fazla su buharı olması ise yağışların çok daha şiddetlenmesi anlamına gelir. Dolayısıyla iklim değişikliği ile yaz veya kış fark etmeksizin dört mevsim daha sıcak yaşanıyor ki bu kuraklık ve sıcaklık artışı ülkemizde ve yeryüzünün çeşitli bölgelerinde doğal olarak yetişen pek çok hayvan ve bitkinin de sonunu getirecek gibi

görünüyor. Uzun süre yağmur yağmıyor ya da yağın yağmurlar çok şiddetli oluyor, kuvvetli fırtınalar ve hortumlar daha sık görülüyor. Benzer şekilde dünyada sel felaketlerine neden olan yağışlar da yüzlerce, hatta binlerce senede bir görülebilecek şiddet aralığında gerçekleşmektedir. Ne yazık ki, kötü haber bu yağışların gelecekte daha da şiddetleneceğidir. Dolayısıyla iklim krizi gittikçe şiddetini artırırken bize düşen, gerekli önlemleri alabilmek ve daha akıllıca davranabilmektir.

İklim krizi bugüne kadar alışlagelmiş düzenimizi yerle bir etmeye başladı bile. Medeniyet tarihinde fazla görülmemiş doğa olayları bize yeni bir dünyanın dengesini bozduğumuzun sinyallerini veriyor. Bu değişikliklerin temelinde bizi bu yaşam düzeyine getiren teknoloji ile alışkanlıklarımızın da etkisi var. Aslında atmosferi ve doğayı tahrip eden alışkanlıklarımızdan vazgeçersek iklimin hiç değişmemiş olduğu günlere geri dönersek de en azından çok daha fazla değişmemesini sağlayabiliriz.

Çevre kirliliği denilince, çevre krizine yol açan bütün maddi ve manevi olumsuz faktörler akla gelebilmektedir. Çevre kirliliği, sadece tabiatın sorumsuzca tahrip edilmesi sonucu tabii ekolojik dengenin bozulması, sanayi ve teknolojik atıklarla suların kirletilmesi, havada ve atmosferde birtakım zehirli gazların yoğunlaşması değil, aynı zamanda, aşırı gürültü de bu sorunlar arsındadır. Bununla beraber teknolojik gelişmelerin ve savaşların ortaya çıkardığı çevre sorunları da ekolojik dengeyi bozmaktadır. Tüm bunların sonucu olarak toprak, su ve hava kirlenmekte ve zehirlenmekte, birçok hayvan ve bitki türleri yok olup gitmektedir. Kur'an insanın hizmetine sunulan kaynakları verimli kullanmayı emrederek bu hususa büyük önem atfetmekte ve "Yeyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevgisinden mahrum eder!" buyurarak hem genel hem de özel alanda çok önemli iktisadi bir ilkeyi ortaya koymaktadır. (İsra 17/29; A'raf, 7/31). Bu ilke, israfın önlenmesi, tutumluluğun egemen kılınması ve herkesin her konuda "orta yol/dengeli tutum" diye ifade edebileceğimiz düşünceye dayalı bir yaşam felsefesi oluşturmaktadır. Bunun için çevreyi en iyi şekilde kullanıp israf etmemek, bilhassa günümüz insanı için gereklilikten zorunluluk derecesine ulaşmıştır. Çevreye karşı duyarlılık konusunda farkındalık kazandırmak için insanlarımıza manevi sorumluluk duygusu mutlaka verilmelidir. Bu noktada hepimize büyük görevler düşmektedir.

Günümüz modern toplumların en önemli problemlerinden biri, doğal kaynakları, hiç tükenmeyecekmiş gibi düşüncesizce kullanmalarındır. Bilim adamlarına göre günümüzde, dakikada elli dönüm orman çeşitli şekillerde yok edilmektedir. Zevk ve eğlence için çevreyi tahrip etmek, gelecek nesillerin haklarını zayi etmektir. Haz ve hız modern toplum hayatının bir parçası olmuştur. Her konuda olduğu gibi eğlencede de ölçüyü kaçırıp çevreye zarar vermek İslâm'ın müsamaha sınırını aşmaktadır. Mesela yılbaşı geceleri için binlerce çam ağacının kesilmesi, çeşitli eğlencelerde tabakların kırılması gibi davranışlar dini açıdan kabul edilmemektedir. Bir yandan sefalet ve yoksulluk yaşanırken öte yandan savurganlık içerisine girilmesi toplumdaki ahenk ve uyum bozulmasına, o toplumda bereketin kalkmasına bir sebeptir. Ülkemizde çöpe atılan ekmek ve çeşitli yiyecekler buna örnektir. Bütün bunların sonucunda önlemler alınmadığı takdirde gelecek nesillerin büyük oranda açlıkla, tükenmiş kaynaklarla ve herkesi etkileyecek hayat kalitesindeki ciddi düşüşle karşı karşıya kalacaklarını göstermektedir. Bu yüzden sadece doğal kaynakların değil, Allah tarafından insanların hizmetine verilen tüm kaynakların israf edilmemesi, gerekli tasarruf sağlanarak gelecek nesillere daha iyi bir hayat sunulması hepimizin görevidir.

Gelelim insan hayatı için önemli olan ihtiyaçlara yani giyim ve kuşama. İnsanlık tarihine baktığımızda giyinmenin bütün toplumlarda bir zorunluluk olduğunu görüyoruz. Hz. Peygamber (sav) varlıklı kimselerin, gurur ve gösterişten uzak olmak şartıyla Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetleri kullarının üzerinde göstermeleri yani iyi giyinmelerinin Allah'ın hoşuna gideceğini belirtmiştir. Ancak güzel giyineyim derken lüks ve gösteriş yönünden asla israfa kaçmamak gerekir. Bu tür davranışları İslâm hoş görmez. Yiyecek, içecek israfını önlemek için eşyaları yeniden kullanmak, geri dönüşüm yapmak, alışveriş alışkanlığımızı değiştirmek ve planlamak gibi bazı basit uygulamalarla çevre kirliliğini ve israfı belli oranda önlememiz mümkündür.

Çevreye atılan atıklara ne demeliyiz? Bu atıklardan kaynaklı doğa, kendisini hemen temizleyememektedir. Atık sayısı arttıkça doğanın bu konudaki gücü de azalmaktadır. Biriken atıklar ne yazık ki çevreyi olumsuz etkilemektedir. Öyle ki günümüzün en büyük sorunlarından biri olan plastik atıklar bir o kadar kontrolsüz şekilde artıyor ki, denizlerdeki güncel plastik oranının çok fazla olduğu söyleniyor. Bu da denizlerde yaşayan canlıların yaşamını ve suyun temizliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı şekilde doğaya atılan plastik maddeler uzun yıllar kaybolmadığı için toprak kirliliğine neden olabilmektedir. Sanayi tesisleri, taşıtlar ve diğer alanlarda fosil yakıt kullanımı da gaz atıklarının en büyük sebeplerdendir. Gaz atıkları ise başta hava kirliliği olmak üzere küresel ısınma, bitki örtüsünün zarar görmesi, istenmeyen kokular ve yangınlarla tabiata zarar vermektedir.

Çevre sorunlarına ve kirliliğine neden olan pek çok israf çeşitleri vardır. Maddi israf, daha ziyade yiyecek, içecek, giyecek ve barınma ile ilgili israflardır. Bunlar içinde en çok dikkat çeken yiyecek ve içecek israfıdır. İnsan ne tıka basa karnını aşırı bir şekilde dolduracak, ne de güç ve takatten düşecek derecede aç kalacaktır. Bu hadis, yeme içmede israf sayılacak bir derecede fazlalığa kaçmanın insan sağlığı açısından zararlarına dikkat çekmektedir. Bugün modern tıbbın da belirttiği gibi aşırı yemek, insan sağlığına zarar vermektedir. Obeziteye yol açan nedenlerden biri de yeme ve içmede aşırıya gitmektir. Bugün obezite tüm dünyada salgın bir hastalık gibi yayılmış ve insan sağlığını ciddi anlamda tehdit etmektedir. Obezite, diyabet, kalp krizi, felç, kanserler başta olmak üzere pek çok hastalığa davetiye çıkarmakta ve ülkeler vatandaşlarının bu hastalıkları için çok büyük paralar harcamaktadır. Oysa Peygamberimiz "Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın ona verdikleriyle kanaatkâr kıldığı kimse kurtuluşa ermiştir" buyurmaktadır. Günümüzde çöplere atılan ekmeklerin, dökülen yemeklerin ve boşa akıtılan suların haddi hesabı yok. Oysa ki gerek ülkemizde gerekse dünyanın çeşitli bölgelerinde atılan bir parça ekmeğe, dökülen bir tabak yemeğe ve önemsenmeyerek boşa akıtılan bir damla suya bile muhtaç olan ince insan vardır. Ekmek, Allah'ın insanlığa bir lütfudur. Nimete hürmet eden, Allah'a hürmet etmiş olur.

Demek ki, israfın sınırı belirlenirken, her zaman kişinin sahip olduğu imkanlara göre bir değerlendirme söz konusu olmamalıdır. Nimetlerin dikkatlice kullanılmasıyla ilgili tembihlerin, zengin olsun fakir olsun her ferde disiplinli ve sorumlu davranış bilinci kazandırmaya yönelik olduğu unutulmamalıdır. Bilinçli davranmayı öğrenen fertler, israftan uzak duracaklar ve bunun toplumsal bir sorumluluk olduğunu düşüneceklerdir. Savurganlığımız maddi imkânlarımızı yok ettiği gibi bizi yarınını düşünmeyen, sorumsuz ve disiplinsiz insanlar haline de getirmektedir. Savurduğumuz şey sadece para pul değil, aynı zamanda yok olup giden emeğimiz ve geleceğimizdir. Müslüman ise sadece kendi geleceğine değil, ailesine, topluma hatta gelecek nesiller için de kaygı taşımalıdır. Şu da unutulmamalıdır ki, çevreyi kirleten ve

tahrip eden kişi, çevreden başka insanların istifadesi de söz konusu olduğu için kul hakkına girmiş olmaktadır. Cehalet, düşmanlık, ilgisizlik, bencillik, sorumsuzluk ve israf her geçen gün dünyamızı harap etmektedir. evre sorunlarının üstesinden gelebilmek için çevreye karşı duyarlılık duygusunu kazandırmak için küçük yaşlardan itibaren manevi sorumluluk duygusu aşılanmalıdır.

evre ahlakı ise, dünya çapında ortaya çıkan büyük evre sorunlarının çözüm ümidi diyebiliriz. İnsan, çevrenin dışında onun hkimi değil, ancak o, ekosistem içerisinde basit ve doğal yere sahip canlı bir varlıktır. İnsan, verilen görevi yerine getirirken çevrenin sahibi olmadığını, aksine yeni nesillere ulaştırması gereken bir emanet taşıyor olduğunun sorumluluğunu devamlı hissetmelidir. Her insan çevresindeki mevcudatın tamamını, birer emanet olduğu şuuru içerisinde, sevmek ve korumakla sorumludur. Bu sorumluluk, zorlamaktan öte, sevgi ve ahlaka dayalıdır ki, öyle de olmalıdır. İslâm ahlak öğretisinde evre ahlâkî, evre ile ilişkilerimizi ahlaki açıdan ele alıp düzenlemeye çalışır. Bu yönüyle genel İslâm ahlâkî içinde evre ahlknın her zaman var olduğu söyleyebiliriz.

İnsanın bu evrendeki görevi, mevcut konumuna göre bu amaca uygun hareket etmektir. İslâm filozoflarına göre evren, Allah tarafından yaratıldığı için en güzel surette var edilmiştir. Allah en güzeldir, yarattığı şey de güzel olur. Bu yüzden bu en güzel olanın güzelliğine zarar verecek her şeyden uzak durmak şiarımız olmalıdır. Bu da ekolojik dengeyi korumakla mümkün görünmektedir. İslâm'ın bu konudaki bakış açısı böyle olunca ekosisteme karşı duyarlı olması gereken insanlar herkesten çok Müslümanlar olmalıdır. Her şey O'nun mülkiyetindedir. Bunun için insan kendisini bir misafir gibi görmeli, kendi tasarrufundaki doğaya karşı olabildiğince insanca davranmalıdır. Çünkü her şeyi sınırsız bir şekilde kullanma hakkı kendisine verilmemiştir. Gerçek sahibi Yaratıcısı olduğundan ekolojik dengeyi korumak zorundadır. Yer ve göktekilerin hepsi insan içindir. İnsan kendisine bahşedilen bu kutsalı korumakla, sorumluluğunun bilincinde ve ahlaklı olmakla emredilmiştir. Bizler bu bilinçle hareket etmeli, Allah'ın en güzel şekilde yarattığı bu muhteşem alemin yaradılış ruhunu araştırıp kendimize dersler çıkarmalı, Allah'ın eserine karşı nazik davranmayı bilmeliyiz.

Kur'an-ı Kerim'deki evren ve dolayısıyla çevreye alakalı ayetlerde evrenin insana bahşedilmiş bir nimet olduğu, bir düzen içinde yaratıldığı, bu düzenin korunması gerektiği ile ilgili birçok bilgi mevcuttur. Ayetlerde evre veya ekoloji, bir bütün olarak görülmekte, çevreye karşı gösterilecek hassasiyet günlük ibadetlerdeki duyarlılık ile eşdeğer sayılmakta ve bu hassasiyetten uzak kalındığında da yeryüzünün fesada uğrayacağından bahsedilmektedir. Kur'an'da bu vurgu yapılırken bu fesadın sebebinin de insanın kendisi olduğu belirtilmekte ve insanın sorumluluğunun bilincinde olması gerektiği bildirilmektedir.

Burada, Peygamberimizin (sav) uygulamalarına ve hadislerine de baktığımız zaman evre hassasiyetinin çok fazla olduğunu görürüz. Çevreyi ilgilendiren her konuda Müslümanları bilgilendiren ve onları uyaran Peygamberimiz (sav), suların kullanımından tutun da evlerin ve yolların nasıl yapılması gerektiğine, Medine'nin çevresinde avlanmanın, ağaç kesmenin, ot biçmenin yasaklanmasına kadar, ekolojik dengeyle alakalı birçok konuda uygulamalar getirmiştir. Peygamberimiz (sav) abdest alan birisinden suyu israf etmemesini istemiş, dere kenarında bile olsa israfın haram olduğunu ifade etmiştir. evre konusundaki ayet ve hadislere baktığımızda, bu konuda gösterilmesi istenen hassasiyetin diğer günlük ibadetler için istenen hassasiyetten az olmadığını görebiliriz. O halde insanın hayatı, ekolojik hayattan ayrı

düşünülemez. Bir canlı olarak insanın hayatı, çevresini oluşturan bütün unsurlarla olan ilişkisinin düzeyi ölçüsünde anlam kazanmaktadır. İnsanın değeri de bütün yaşamı boyunca kendisine, ailesine ve çevresine karşı göstereceği erdemli davranışlarla belli olur. Bu yüzden hem Kur'an'da hem sünnette insanın çevresi ile olan ilişkisi, İslâm'ın ibadet anlayışı çerçevesinde Tevhid inancının gereği bütüncül bir tarzdadır. Bu inancın gereği olarak bizlere birçok görevler düşmektedir.

Daha güzel yarınlar için doğamıza ve çevremize sahip çıkmak ümidiyle...

Tıp ve Etik Kavramı Üzerine (Tıptan Ahlaka Giden Yolu Aramak)

“Etiksiz bilim boştur, bilimsiz etik kördür.”
(Joseph R. Des Jardins)

Ahlakın temeline baktığımızda iyi ve kötü kavramlarını görürüz. Tıp etiği, tıp alanındaki tutum ve davranışların iyi ya da kötü veya doğru-yanlış gibi değer sorunları yönünden değerlendirilmesi etkinliğidir. Bir başka ifade ile tıp etiği alanında, tıptaki değer sorunları ele alınarak tartışılmaktadır.⁴⁸

Felsefenin bir alt dalı olarak karşımıza çıkan etik (ahlak felsefesi) alanında çeşitli çıkış noktaları bulunmaktadır. Bunlar; Aristippos ve Epiküros’un hazırlığı, Bergson’un sezgisi, Sokrates ve Aristoteles’in akli ve buna ek olarak mutluluk ahlakı, Bentham ve Mill’in faydacı ahlakı, Kant’ın ödeve uygunluğu ve din, temel çıkış noktaları olarak söylenebilir. Aynı zamanda bu yaklaşımlardan birkaçı bu çalışmada zaman zaman karşımıza çıkacaktır. Tıp etiğinin, hangi temel görüşleri kendisine zemin alacağı Antik dönemlerden beri tartışılan konular içinde yer almıştır.

Sistemli bir şekilde var olan tıp alanı, insanlara daha yararlı olabilmek adına ahlaki kurallar çerçevesinde ilerlemek durumundadır. Tıp, birçok insanın bir arada bulunduğu ve insanlığa hizmet eden bir alan olması bakımından insan ilişkilerinin önemi ve insani değer sorunları ile ön plandadır.⁴⁹ Tıp etiği kavramı ise tıp biliminin tarihi kadar eskiye gitmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında günümüze kadar uzanan özellikle hasta - hekim (hekim, Arapça hakîm’den gelmektedir. Hakîm; her şeyi bilen insan, bilge demektir) ilişkisinin etik yönünden temel ilkeleri Eski Yunanlı hekim Hipokrat’a (M.Ö. 460-370) dayanmaktadır. Günümüze yaklaştıkça değişen ve gelişen toplumsal değerlerimiz, insan hakları vb. kavramlar ile hipokratik geleneğe (Hipokrat yemini) içerik ve kapsamı zengin yeni ilkeler ve kurallar ekleyecektir.⁵⁰

Bilimsel tıbbın kurucusu Hipokrat ve izleyicileri yaklaşık beş yüzyıllık sürede çeşitli bilimsel çalışmalar ortaya koymuştur. Bunların birkaçı hekimlerin tıbbi becerilerini uygularken davranışlarının nasıl olacağı ile ilgilidir. Zaten tıp etiği çalışmalarına bakıldığında çoğunluk olarak hasta-hekim arasındaki davranış şekillerini kendisine konu alındığı görülüyor. Hipokrat’ın yazdığı “Epidemi I” de şu etik buyruk göze çarpmaktadır: “İki şeyi alışkanlık edin: yardım etmeyi ve zarar vermemeyi”⁵¹

Günümüzde Hipokrat’ın, hekimlerin belli başlı etik ödevlerinin neler olduğunu tespit ettiği Ant metninde önemli olarak vurgulanan bölümler hekimlerin hasta karşısında neler

⁴⁸Ahmet Gök, *Aristoteles’in Etik Görüşü Bağlamında Ötanazi* (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2015, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 413989) s.29.

⁴⁹ Elif Tunç, *Bilim Tarihinde Tıp Etiğinin Rolü* (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2022, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 709452) s. 23.

⁵⁰ Erdem Aydın, “Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp Etiği”, *Erdem Dergisi*, C. 15, S. 44, (2005), s. 83.

⁵¹Servet Çolak, *Felsefi Açından Tıp Etiği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez no: 49580), s. 11.

yapması gerektiğini belirtmektir. Örneğin hekim ilke olarak sır saklayacak, hastalarına zarar vermeyecek; kural olarak öldürücü ilaç vermeyecek, düşük yaptırmayacak. Bunlar en temelde ilke ya da kural olarak uyulması gereken ödevlerdir. Hipokrat'ın başka yazılarında ise iyi bir hekimin alçakgönüllü, ağırbaşlı, sebatlı, hürmetkar gibi kişilik özellikleri olması gerektiği belirtilir. Tüm bu nitelikler gerçekte erdemli bir insan olup olmamakla ilgilidir.⁵²

Çin'den Grek dünyasına kadar antik dünyanın hemen tüm kültürlerinde tıp söz konusu olduğunda kimi özellikler göze çarpmaktadır. Bu kültürlerde hekimlerden beklenen ahlaki buyruklar ve mesleki nitelikler şöyle sıralanabilir:

1. Yaşama saygı
2. Gerekli bilgi ve becerileri taşımak
3. Hastalara sevecen davranmak
4. Yardım isteyen hastadan kişisel bir kazanç beklememek
5. Hasta ve ailesine cinsel arzu duymamak
6. Ağırbaşlı ve nazik olmak
7. Zenginler ve yoksullar arasında ayırım yapmamak⁵³

Görüldüğü üzere bu ilkeler içerisinde özerklik kavramı bulunmamaktadır. Özerklik ilkesi daha çok Rönesans ve aydınlanma ile beraber ortaya çıkmaya başlayan, bireyin fikirlerine duyulan önem ile oluşan bir kavram olacaktır.

Hastaya zarar vermeme ve onun iyiliği için çaba gösterme, antik kültürde rastlanan genel bir ortak özelliktir. Bergamalı Galen ise en iyi hekimin aynı zamanda bir filozof olduğunu söylemektedir. Bu mesleğe yakışan biri olabilmek için hekim olacak kişinin “felsefenin tüm dallarını; mantık, doğa bilimleri ve etiği bilmesi”nin zorunlu olduğunu savunmaktadır. Hekim karşılaştığı tüm sorunlara mantıklı açıklamalar yapabilmeli, doğayı ve bedenin işlevlerini anlayabilmeli, uygulamalarında ölçülü olabilmeli ve parayı küçümsemelidir. İdeal hekim, yoksulları tedavi etmeli ve aklın öğretileri doğrultusunda bir tıbbi izlemelidir.” Galen'nin etiği tıbbi uygulayan kişinin karakteri üzerine odaklanır: Öğretmek ve çalışmak birincildir, düzenli yaşam gereklidir, hastaya incelikli ve cana yakın davranmak tedavide etkindir.⁵⁴ Hipokrat ve Galen sonrasında Ebubekir er-Râzî ve İbn Sînâ gibi önemli tıpçıların eserlerinde de bu izleri sürmek mümkündür.

Felsefe önemlidir; tarih kaynaklarına göre Hipokrat, Sokrates'in etik anlayışını hekimler adına da sahiplenmiştir. Ona göre tıp ve felsefe arasında özellikle etik açısından önemli bir ayırım yoktur. Felsefeye uygun gelen her şey tıba da uygulanabilir:

- Kendini Kontrol
- İyi Huyluluk
- Alçak gönüllülük
- Bilim aşkı
- Sadelik
- Güler Yüzlülük
- Saf kalplilik
- Ciddi konuşmak

⁵² Aydın, “Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp Etiği”, ss. 84-85.

⁵³ Çolak, *Felsefi Açıdan Tıp Etiği*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 12.

⁵⁴ Çolak, *Felsefi Açıdan Tıp Etiği*, (Yüksek Lisans Tezi), ss. 12-13.

- İlahi nitelikte bir ruha sahip olmak
- Aşırılıktan ve mevki hırsından kaçınmak
- Aç gözlülükten, öfkeden, cinsel düşkünlükten çekinmeyi öğrenmek hem felsefenin hem tıbbın özüdür. Ona göre hekim; daima iyi hareket etmesini, gerek olmadıkça konuşmamasını, yumuşaklıkta metîn olmayı bilmelidir.⁵⁵

Aslında insanın özünde bulunması gereken bu evrensel değer yargıları, Hipokrat'ın aracılığıyla hekimlik mesleğinin etik ilke ve kuralları haline dönüşmüştür. Hepsinin özünde "iyi insan" kavramı yatmaktadır.⁵⁶

Çağdaş döneme baktığımızda yeni etik değerler tıbbın içerisinde yer almaya başlamıştır. Örneğin hekim hastasına zarar vermeyecek ya da sır saklama kuralına uyacaktır. Birer etik unsur olarak güncel tıptaki etik değerler "felsefi" de denilebilecek bir bakış açısıyla dört ilke üzerinden analiz edilmeye başlanmıştır. Bu ilkelere ilaveten gerçeği söyleme, mahremiyet, gizlilik ve sadakat gibi kuralların da bu ilkelerle ilişkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu durum günümüzde tıp etiği alanında en çok dile getirilen "İkkeselcilik" yaklaşım biçimini oluşturmuştur.⁵⁷

Sözü edilen ilkeler şu şekildedir:

1. Yarar sağlama ilkesi

Bu ilke içerisinde en iyi tedavi yöntemlerini uygulamak, yardıma muhtaç olanlara yardım etmek önemlidir. Etik çerçevede Kant'ın ödev ahlakı, kişinin hiçbir çıkar gözetmeksizin iyiyi istemesi yani iyi niyetli olması bu noktada dikkate değerdir. Faydacı ahlak açısından bakıldığında ise temelinde kişiye yarar sağlama ilkesi belirlemektedir. Özellikle "utilitarizm"de ortaya koyulan görüşte ne kadar çok fazla insana fayda sağlıyorsa o kadar iyidir görüşü barınmaktadır. Ama toplumlar içerisinde bakıldığında tıp alanında kimin faydası gözetilerek bu karar verilecektir? Örneğin kürtaj noktasında yaşamına son verilmesi düşünülen bebeğin mi, ailenin görüşleri mi, toplumun görüşleri mi dikkate alınacak? Bu sebepten dolayı tıp etiğinin çıkış noktası olarak kendisine temel alacağı konu daha da zorlaşacaktır.

2. Zarar vermeme ilkesi

İslam dini içerisinde insan, yaratılanların en mükemmelidir. İslam'a göre hastalık, bir imtihan ve sıkıntı veren bir tecrübe olarak görülür. Ancak ceza veya Allah'ın gazabı olarak algılanmaz. Bu sebeple hasta, tedavi olmakla yükümlüdür ve hastalığı kadere bırakmaktan kaçınmalıdır. Hayatını korumak bir vazifedir ve haksız yere can (-ını) almak büyük bir günah olarak addedilir. Mâide Suresi 32. ayette şöyle geçmektedir: "Kim bir kimseyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir canı kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur." Bu ayet, insan hayatını korumayı ve tıbbi gelişmeleri destekleyip, intihar ve ötenazinin kısmen olsa da yasak olduğu vurgular niteliktedir.⁵⁸

3. Özerkliğe saygı ilkesi

⁵⁵ Aydın, "Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp Etiği", s. 89.

⁵⁶ Aydın, "Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp Etiği", s. 90.

⁵⁷ Aydın, "Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp Etiği", ss. 92-93.

⁵⁸ Hilmi Özden, *Kutadgu Bilig'de Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı* (Doktora Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aralık 2002, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 123827), s. 105.

Zarar vermeme ilkesinden sonra özerklik ilkesinin etik çerçevede çeşitli tartışmalara yol açtığı görülmektedir. Hastanın vermiş olduğu karara saygı duyulacak ve her noktada kendisine bilgilendirilme yapılarak, izni dahilinde işlemler yapılacaksa “ötanazi” konusunda nasıl karar verilecektir? Hekim hastayı yaşatmak istemekte ve zarar vermeme düşüncesi içerisinde ise ötanazi nasıl uygulanacaktır? Bu noktada etik değerler kendi içerisinde çelişecektir.

4. Adalet ilkesi

Ahlakın oluşabilmesi için adaletin olması şarttır. Ayrıca bu ilke içerisinde ırk, din, dil, kadın-erkek, sosyal sınıf ayrımı yapmadan herkese eşit şekilde fayda sağlama ve eşit saygı gösterilmesi gerekmektedir. Platon’a göre “adalet” her insanın kendi yeteneklerine göre kendi hayat süresi içinde kendine düşeni yapmasıdır. Her toplum üyesinin kendisine göre ödevleri vardır ve ödevleri yerine getirmesi beklenir.⁵⁹

Tıp alanının kaçınılmaz olarak toplumsal değerlerle yakın ilişkisi olduğu bellidir. Tıptaki etik değerler bir toplumun mevcut değerlerinden bağımsız değildir. Örneğin Hipokrat, And’ında çocuk düşürmek hekime yasaklandığı halde günümüzde birçok ülkede kürtaj yasal olarak serbesttir. Bu sebeple Hipokratik değerler çevresel ve dönemsel özelliklere göre de şekillenebilmektedir.⁶⁰ Fakat ahlak bir temele bağlıdır. Bu temel ilke akıl, vahiy, toplum olabilir. Burada tıbbın, ahlakın konularından hangi alanı kendisine temel alacağı sorusu akla gelmektedir. Bu sebeple etik konusunda evrensel ahlak ilkeleri mi temele alınacak yoksa toplumdaki topluma değişen evrensel bir nitelik taşımayan görüşler mi? Bu noktada toplumdaki topluma, dönemden döneme değişen tıp etiği kavramı içerisinde din olgusunu hangi merkeze koyacağız? Çünkü ahlak alanı dinden ayrı olarak düşünülmemektedir. Bunun sebebi, ahlak konusu temelinde yer alan önemli kavramlardan bir tanesinin din olduğu, toplumsal yaşamın aslında bu olgu etrafında şekillendiğidir. Bir toplumda etik olan başka bir toplumda olmayabilir. Bu durum tıp etiği kavramının önemini bir kez daha bize hatırlatmaktadır.

Son olarak; tıp etiğinin daha çok pratik alanda kendisi göstermesiyle beraber en çok hekim-hasta arasındaki ilişkilerde bu alanın daha önemli olduğu görülmektedir diyebiliriz. Bu noktada hekimlere her zaman büyük rol düşmektedir. Aynı zamanda Antik dönemlerden itibaren ortaya koyulan ilkelerin olması, nasıl davranmaları gerektiği noktasında her zaman işlerini kolaylaştırmış ve insanın olduğu yerde ahlaktan söz edilmesi düşüncesi, ahlakın tıp alanındaki yerinin ne kadar önemli olduğunu bize bir kere daha hatırlatmıştır.

Kaynakça

- AYDIN, Erdem, “Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp Etiği”, *Erdem Dergisi*, C. 15, S. 44, (2005).
ÇOLAK, Servet, *Felsefi Açıdan Tıp Etiği* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 49580).
GÖK, Ahmet, *Aristoteles’in Etik Görüşü Bağlamında Ötanazi* (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2015, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 413989).
ÖZDEN, Hilmi, *Kutadgu Bilig’de Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı* (Doktora Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aralık 2002, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 123827).
TUNÇ, Elif, *Bilim Tarihinde Tıp Etiğinin Rolü* (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2022, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez no: 709452).

⁵⁹ Özden, *Kutadgu Bilig’de Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı* (Doktora Tezi), s. 95.

⁶⁰ Aydın, “Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp Etiği”, s. 86.

Mütenevvia:

Büşra KARATAŞ

Temel İnsanî Haklar Açısından İslam Hukuku Ne Söyler?

İnsan hakları; kişilerin diline, dinine, ırkına, cinsiyetine, sosyal statüsüne ve rengine bakılmaksızın insana insan olduğu için tanınan haklardır. Her bir birey içinde bulunduğu coğrafi sınırlardan ve yaşadığı toplumdan bağımsız olarak algılanmakta ve hak sahibi olarak kabul edilmektedir.

Bugün dünyada hâkim olan insan hakları kavramı Batı kökenlidir. John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi filozoflar bu alanda pek çok düşünce ortaya koymuşlardır. Amerikalı George Mason tarafından yayınlanan 12 Haziran 1776 tarihli *Virginia Haklar Bildirisi*'ne göre bütün insanlar eşit, özgür ve bağımsızdır. Doğuştan itibaren sahip oldukları bu haklar topluma katılmakla ellerinden alınamaz. 4 Temmuz 1776 tarihli *Bağımsızlık Bildirisi*ne göre bütün insanların eşit yaratılmış olduğu ve Tanrı'nın insanlara kimsenin ellerinden alamayacağı haklar verdiği ifade edilmiştir. 1789 *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*ne göre ise insanlar hukuken özgür ve eşit doğarlar ve öyle kalmakta devam ederler. İnsanların özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme hakları vardır. Suçta kanunilik ilkesi esastır. Suçluluğu ispat edilinceye kadar herkes masumdur. Bildiride ayrıca kişi güvenliği, fikir ve kanaat özgürlüğü, ifade özgürlüğü düzenlenmiştir. Özgürlük, "başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme" olarak tanımlanmıştır.

İnsan hakları konusundaki olumlu gelişmelerin önemli bir aşaması olan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihinde ilan etmiş olduğu "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" 6 Nisan 1949 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Burada bazı haklar ve özgürlükler garanti altına alınmıştır. Yaşama hakkı, işkenceye ve zulme tâbi tutulmama hakkı, köle halinde bulundurulmama hakkı, zorla çalıştırılmama hakkı, kişi güvenliği hakkı, âdil ve tarafsız bir mahkeme önünde makul bir süre içinde yargılanma hakkı, kanunsuz suç

olamayacağı, cezaların geriye yürüyemeyeceği ve kişinin suçluluğu ispat edilinceye kadar masum addedileceği ilkesi, özel yaşama, aile hayatına ve haberleşmenin gizliliğine saygı hakkı, düşünce ve din özgürlüğü hakkı, ifade özgürlüğü hakkı, toplanma ve dernek-sendika kurma hakkı, evlenme hakkı, etkin hak arama yollarına başvurma hakkı, ayırimcılığa tâbi olmama hakkı, eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, seyahat ve yerleşme hakkı, ahdî yükümlülükler sebebiyle hapis cezasına maruz kalmama hakkı gibi birçok hak ve özgürlük bu maddelerde yerini almıştır.

...

Kur'an'da insanın yaşama, bir dini benimseme ve gereklerine göre hareket etme, sonuçlarının sorumluluğunu üstlenerek dilediği davranışta bulunma, mülk edinme, seyahat, cinsi haklar, beden ve ruh sağlığını koruma gibi temel haklara, bunların korunmasına yönelik yapılması gerekenlere ve aksi durumda uygulanacak olan farklı seviyelerdeki yaptırımlara değinilir. Hz. Peygamber'in hicret sonrası Medine'deki farklı inanç mensuplarıyla ve etnik gruplarla yaptığı Medine sözleşmesi (Medine Vesikası), Peygamber olmadan öncesi de dâhil olmak üzere hayatı boyunca etrafındaki insanlara davranışları, çeşitli din mensuplarıyla ve kölelerle ilişkileri ve bu konudaki tavsiyeleri, insan hakları açısından büyük öneme sahip belge ve uygulama örnekleridir.

Resûl-i Ekrem'in uygulamalarının teorik çerçevesi mahiyetinde olan Veda Hutbesi de insan hakları açısından önemli bir belgedir. Veda Hutbesi kişi, aile, toplum ve bütün insanlığı kuşatır. Aile fertlerinin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları hatırlatılıp kadınların haklarının korunması konusunda erkekler ayrıca uyarılır; kadınların Allah'ın emaneti olduğu ve onlar hakkında Allah'tan korkulması, onlara iyi davranılması gerektiği şu cümleler ile vurgulanır: “ Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Onların namus ve iffetini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır.” Hutbede can, mal ve namus dokunulmazlığı, cezaların şahsiliği, hakların ihlali durumunda yapılması gerekenler gibi insan yaşamı ile alakalı hususlar üzerinde ayrıca durulduktan sonra müminlerin kardeş oldukları ifade edilmiş ve “Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur” sözüyle insanlar arasındaki temel eşitliğe dikkat çekilmiş, hiçbir ırkın diğerine üstünlüğü bulunmadığı belirtilerek bu evrensel prensip teyit edilmiştir.

İslâm bilginleri ve düşünürleri dinin amacının *zaruret-ı hamsenin* yani can, akıl, namus, din ve malın korunması şeklinde beş temel ilkedен oluştuğunu ifade etmişlerdir. Kur'an'da “İnsanda asıl olan hürriyettir” denilmiş, kefareterde⁶¹ köle azat edilmesi istenmiştir. İnsanın sahip olduğu can ve mal dokunulmazlığının dayanağının insan olma vasfı olduğu, ırk, cins ve inanç farklılığının buna engel teşkil etmeyeceği belirtilmiştir. “Cahiliye devrindeki her türlü ribâ kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Ne haksızlık edin ne de haksızlığa uğrayın.” “Cahiliye devrinin kan davaları da kaldırılmıştır.” “Sakın zulmetmeyin. Herkes ancak kendi işlediği suçtan

⁶¹ Kefaret, Allah'ın emrettiği bir ibadetin terki, ibadet esnasında bir yasağın çiğnenmesi, kasten veya bilmeyerek bir haramın işlenmesi sonucu bir yükümlülük olarak ortaya çıkar. Bir köle azat etmek, belli sayıda fakiri doyurmak ve giydirmek gibi yollarla bu yükümlülüğün yerine getirilmesi aynı zamanda sosyo-ekonomik neticeleri de ortaya çıkarır. Müslümanlar kefarete görevini yerine getirirken bir yandan işledikleri günahları affettirmek, manevî açıdan temizlenmek ve uhrevî cezadan kurtulabilmek için hareket ederlerken, diğer yandan toplumsal bir faydaya da aracılık ederler.

sorumludur. Baba oğlunun, oğul da babasının suçundan sorumlu tutulamaz.” gibi Hz. Peygamber’in Veda Hutbesinde buyurmuş olduğu bu cümleler de insan haklarının İslamiyet’teki önemine güzel birer örnektir.

Hanefilere göre insanlar sırf insan olmaları itibarı ile hak ve özgürlüklere sahiptir. Beraat-ı asliye⁶² ilkesi de insan hakları ile yakından ilgilidir. Bu ilkeye göre özgürlük asıl, sınırlama istisnadır: “Eşyada asıl olan ibahadır⁶³.” Hukuka uygun şekilde sınırlamalar getirilmediği sürece insanlar bütün hak ve özgürlüklere sahip kabul edilir. İslam’da hukukun temel ilkeleri ve düzenlemeleri Kur’an ve sünnet ile sabitlenmiştir. Var olan birçok oluşuma, kanuna, beyannamelere rağmen şu içinde bulunduğumuz yüzyılda hâlâ insan hakları ihlalleri yaşanmaya devam etmekte ve bizler de maalesef ki bunlara yakinen şahit olmaktadır. Batı toplumunda da İslam coğrafyalarında da şahit olduğumuz bu üzücü durum karşısında her bir Müslümanın sesi hem insanlık adına hem de İslam adına daha gür çıkmalıdır. Dolayısıyla insan hakları, bildirinin yayımlandığı ilk yıllar ile sınırlı kalmış olmayıp önemini korumaya devam etmektedir ve uygulanması elzemdir. Bizler, Rabbimiz nasıl buyurdu ise ve Peygamber Efendimiz insanlara nasıl bir yaklaşımda bulundu ise onu (a.s) örnek almalı, İslam fihhına uygun şekilde insan haklarına dikkat etmeli ve kul hakkına girmekten kaçınmalıyız.

Kaynakça

- Ali Bardakoğlu, “Berâet” TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beraet--fikih>
- Aslan Gündüz, “İnsan Hakları”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan-haklari#1>
- Mehmet Birsin, “I. International Human Rights Symposium”, Dec. 06-07, 2018, Istanbul, proceedings book
- Bünyamin Erul, “Veda Hutbesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi>
- Abdullah Demir, “İslam’da İslam Hakları = Human Rights in Islam,” *Uluslararası II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul*, 2016, cilt: I, s. 517-533
- Milletler, B. & Haklarını İnceleme Komisyonu, T. (1949). “İnsan Hakları Evrensel Beynamesi”. Birleşmiş Milletler. (<https://dspace.ceid.org/xmlui/handle/1/612>)
- Recep Şentürk, “İnsan Hakları”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan-haklari#2-islam-dunyasinda>
- V. Sırım, (2021). “İslam Dininde Uygulanan Mâfi Keffaretler ve Sosyo-Ekonomik Yönleri”. *İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 7(1), 89-110.
- Osman Şahin, “İslâm Hukuk Metodolojisinde İstishâb”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (Nisan 2001), 489-516. <https://doi.org/10.17120/omuifd.34634>.
- Murat Şimşek, “İslam’da İnsan Haklarının Teorik Zemini Var mıdır? -İslam Düşüncesinde Reel-İdeal Gerilimi Arasında İnsan Hakları Teoremi” https://www.tih.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551780982.pdf
- Burak Taş. “Mecelle’nin Maslahata İlişkin Hükmünün (58. Madde) Günümüz Hukuku ile Karşılaştırmalı İncelemesi”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, sy. 2 (Ekim 2021): 611-52.

⁶² Berâet-i asliyye, kelâmında ve usul-i fıkhîta “kişinin, şâriin (kanun koyucu, Allah) hükmü olmadan mükellef tutulmaması”, ceza hukukunda “suç ve cezada kanuniliğin ve kişinin suçsuzluğunun asıl olması”, borçlar hukukunda da “kişinin aksine bir delil bulununcaya kadar borçsuzluğunun esas olması” anlamına gelir.

⁶³ Eşyada asıl olan ibahadır; kuralına göre, dinde fasit ve batıl olduğuna dair delil bulunmadıkça, yapılan her tasarrufun veya akdin sıhhatine hükmedilir. Yani din bize haram olduğunu bildirmediği her şey mubahtır

Kendime Mektuplar- 6

Sevgili,

Öyle yorgunum ki uyuyamıyorum bile. Hem bedenim hem ruhum yorgun. Bütün varlığım ağrıyor. Gribe mi yakalanıyorum yoksa çoktan yakalandım da onun bedenimde gezinirken bıraktığı sızıları mı hissediyorum? Sancılar niçin bütün keskin yanlarını geceleri ortaya döker? Zihnimde patır patır dolaşan bir yığın sözcük, bilsen ne çok gürültü çıkarıyor. İçsel bir sessizliğe ihtiyacım var.

Beş yıl tanıştığım kız çocuğu dolduruyor zihnimi. Ondört onbeş yaşlarındaydı Ayşe. Bakışları buğulu, yaşama zoraki tutunmaya çalışıyordu. "Niçin ailem beni sevmiyor?" diye sormuştu. Ah, ne diyebilirdim ki! Boğazım düğümlenmiş, öylece kalmıştım. Boğazımdaki düğümü çözüp konuşmalı, bir şeyler söylemeli, "Sevmez olurlar mı hiç, elbette seviyorlar ama bazen onların kalbini o kadar kasvet kaplar ki kaybolurlar. Bu nedenle çocuklarını dahi göremeyecek hale gelirler" ya da "Elbette seviyorlar, sadece göstermeyi bilmiyorlar" demeli. Belki de "Bazen büyüklerin de yaşamı darmadağınık olur ve kendilerini toparlamak, daha iyi ebeveyn olabilmek için çocuklarını bir süreliğine bakım merkezlerine bırakırlar ve sonra alırlar" ve benzeri açıklamalar yapmalı, hüznün içindeki umudu gösterebilmeliydim ona ama yapamamıştım. O gece, ne çok ağlamıştım. Büyüyen ama bir türlü yetişkin olamayan, yaş aldıkça hamlığı artan ebeveynler meyvelerini olgunlaştıramadan kuruyan ağaçlara benziyorlar. İnsan fidesi zayi oluyor.

Sincaplar gibi birlikte bahçeye ceviz sakladığımız Halil dayının oğlu var ya o geldi aklıma. Birlikte bütün kasabayı dolaşip altını üstüne getiriyorduk. Tepedeki kilise kalıntıları arasında alabildiğine bağırıp seslerimizin duvarlara çarparak geri dönüşünü nefesimizi tutarak beklerdik. Sonra tepeden koşarak inerdik kasabaya. O dar, kıvrımlı üstelik de sarp yokuşlardan nasıl da korkusuzca inerdik. Şimdi alçak duvarların üzerinde yürümek, yüksekten bakmak bile ürkütüyor beni.

Şehrime yalancı bahar geldi. Meyve ağaçları inanandı ona. Tomurcuklandı. Balkonumdaki gül yapraklandı. Korkuyorum soğukların onları yakmasından. Soğuk da ateş gibi yakıyor biliyor musun? Ateş yakınca önce kendine dönüştürüyor, sonra kül ediyor ama soğuk öyle mi ya. Önce rengini alıyor çiçeklerin, yaprakların, meyvelerin. Sonra dalıyla arasındaki yaşam alışverişini kesiyor. Her gün biraz daha biraz daha kararıyor ve nihayet çürüyor. Sancılı bir süreç.

Paracelsus demiş ki, "Bütün meyvelerin çiçeklerle eşzamanlı olgunlaştığını sanan kişi, üzümleri anlamıyor demektir."

Kar, çiçekleri niçin anlamaz ki?

Ama çiçekleri çiçek yapan biraz da o aldanıştır sanki. Hem yaşamak hem de etraflarını güzelleştirmek için her fırsatı değerlendirirler. Bilir gibiler ömürlerinin kısa olduğunu. İnsan anlamalı, insanı ve doğayı. Onun kardan, soğuktan, ateşten farklı olma zorunluluğu var; çünkü insan sûretinde. Aldatmaya, kül etmeye, çürütmeye, zayi etmeye hakkı yok insanı ve doğayı.

